

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Гуманітарний факультет
Катедра української мови і літератури

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему «Тоталітарна травма як рушій ідентичнісних самопошуків героїні
‘‘Польових досліджень з українського сексу’’ Оксани Забужко»

Виконала студентка VI курсу, групи МУФ-61
галузі знань 03 Гуманітарні науки
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»
освітньо-професійної програми
«Українська мова і література»
Савчук Надія Валентинівна

Керівник – доктор філологічних наук,
доцент катедри української мови і літератури
Національного університету
‘‘Острозька академія’’
Пухонська Оксана Ярославівна
Рецензент – кандидат філологічних наук,
доцент катедри української літератури
Рівненського державного
гуманітарного університету
Кирильчук Олександр Миколайович

Острог, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ОСМИСЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ТРАВМИ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДСТАВИ.....	8
1.1. Травма як об'єкт літературознавчих студій.....	8
1.2. Тоталітаризм та його вплив на деконструкцію національної свідомості.....	16
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ	27
РОЗДІЛ II. РОМАН О. ЗАБУЖКО «ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ» ЯК РУШІЙ ІДЕНТИЧНІСНИХ САМОПОШУКІВ.....	28
2.1. Проблема ідентичності у романі О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу»	28
2.2. Становлення героїні як особистості в умовах незалежності.....	38
2.3. Пошук <i>ментального дому</i>	46
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ	52
РОЗДІЛ III. ПОСТТОТАЛІТАРНА СВІДОМІСТЬ ГЕРОЇВ РОМАНУ О. ЗАБУЖКО «ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ»	53
3.1. Гендерний розрив як наслідок травматичного минулого (на прикладі персонажів роману Оксани Миколи).....	53
3.2. Пострадянська дійсність у візії героїв роману.	62
ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ	69
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З початком переосмислення наслідків антигуманної політики тоталітаризму в літературознавстві провідним напрямом стають *trauma studies*. Вони відкривають нові перспективи для дослідження травматичного досвіду суспільства, яке стало жертвою великого терору. Особливо ці студії набули популярності після Другої світової війни, коли людство зазнало багато втрат, а в деяких країнах, як, наприклад, Радянський Союз, тоталітарний режим увійшов у нову фазу свого тривання. *Студії травми* стають важливим інструментом для літературознавчих розвідок посттоталітарних та постколоніальних особливостей художніх творів. Важливим аспектом такого роду досліджень є нове прочитання наслідків насильства та утисків (гендерних, етнічних, національних тощо).

У зв'язку з цим важливою видається проблема репрезентації травми в європейській літературі загалом та національній зокрема. Саме художнє слово бере на себе місію розкрити складні тоталітарні, національні, соціальні травми, які впродовж цілого століття зазнавали підкорені народи. Сучасні письменники шукають нові творчі стратегії наративізації травми, для її широкого культурного переосмислення.

Апелюючи до тоталітарного минулого автори зображують образ травмованої людини, яка стоїть перед загрозою втрати ідентичності, при чому і національної, й індивідуальної. Вербалізація травми минулого дає місце новому баченню подій та проливає світло на історичне минуле. Кеті Карут, Дорі Лауб, Джуліет Мітчел, Шошана Фелман та ін. досліджуючи травму через посттоталітарну та постколоніальну рецепцію приходять до висновку, що це одне із центральних культурних явищ в літературі ХХ-ХХІ ст.

Актуальність обраної нами теми дослідження підтверджується тим, що наприкінці ХХ століття багато українських письменників звертаються до складного травматичного минулого народу, у такий спосіб порушуючи безліч суспільно важливих проблем. Вони у своїх творах репрезентують модель

соціуму, який перебуває на стадії зіткнення із наслідками тривалого впливу репресивної політики режимної держави. Після розпаду Радянського Союзу українське письменство опинилося в умовах, коли вже збоку можна було оцінити суспільство, в якому людина упродовж життя була під тотальним контролем, де кожне її слово могло бути записане і використане проти неї, де потрібно було дотримуватись часом цілком абсурдних, антигуманних правил, зрештою, де неможливо було жити вільно.

Категорію свідомісної травми здебільшого розглядають у психології, доречно ще дослідити цей новий феномен в культурному та літературному просторі. Тривалий досвід травматичного минулого призвів до сприймання його як комплексу загальнолюдських, соціально-політичних, ідеологічних, морально-психологічних проблем. Зарубіжна та українська література багата на художні твори, де письменники репрезентують травматичний досвід власного народу. Художня література стає простором, у якому можна реставрувати національну культуру та інтелектуальну спадщину. Нація як жертва тоталітарної системи зазнає значних фізичних та моральних утисків. Мова, зокрема, слово стає тим чинником, який може засвідчити наслідки травми, відлунюють у свідомості до сьогодні.

Особливе місце в українській літературі посідає тоталітарна травма, яка потребує значно ширшого, комплексного літературознавчого аналізу. Усвідомлення факту того, що такі події як Голодомор, Друга світова війна, Чорнобиль вплинули на формування національної ідентичності та деконструкцію свідомості особистості.

Оксана Забужко – одна з найбільш знаних і досліджуваних письменниць сучасності. Проблемно-тематичний, жанрово-стильовий простір її творів привертає значну наукову увагу. Наприклад, Тамара Гундорова розглядає роман «Польові дослідження з українського сексу» із позицій постмодернізму та постколоніалізму, Ніла Зборовська – з позицій психоаналізу, Віра Агеєва – крізь призму феміністичної критики. Наше дослідження полягає в тому, щоби

детально проаналізувати роман письменниці, на підставах *trauma studies* для осмислення впливу та наслідків тоталітарної системи на особистість.

Перспективність нашої наукової розвідки в тому, що роман «Польові дослідження з українського сексу» є спробою переосмислення та проговорення власного та національного травматичного минулого. Аналізуючи тоталітарну травму як рушій ідентичнісних самопошуків у дослідженні, розкривають світоглядні особливості героїні, переосмислення тоталітарної пам'яті та спроби подолання травми. Для української літератури постколоніальний досвід стає провідною темою в гуманітарних студіях.

Мета магістерської роботи дослідити специфіку тоталітарної травми як рушія ідентичнісних самопошуків героїні в романі Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– проаналізувати категорію травми з теоретичних і культурологічних проблем та методики сучасних літературознавчих розвідок, які дали б змогу створити міцну теоретичну основу для дослідження;

– простежити вплив і наслідки впливу тоталітарної системи на прикладі національну свідомість українського суспільства;

– з'ясувати проблему ідентичності, її пошуки через переосмислення травматичного минулого в романі О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

– проінтерпретувати гендерний розрив як результат репресивних дій тоталітаризму;

– виявити як багатосторонній вплив соціально-ідеологічних, національно-історичних і морально-психологічних факторів радянської політики репрезентовано в образах героїв роману.

Об'єктом дослідження є роман Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Предмет дослідження – наслідки тоталітарної травми як рушія ідентичнісних самопошуків героїні роману Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Теоретико-методологічною основою дослідження для нашої роботи важливим матеріалом служать наукові розвідки студій травми Джеффри Александра, Кая Еріксона, Кеті Карут, Дорі Лауб, Джуліет Мітчел, Артура Ніла, Пйотра Штомпки, Шошани Фелман та ін., теорії тоталітарного суспільства Хани Арендт, Хосе Ортеги-і-Гасета, Еріха Фромма та ін., постколоніальної критики Пітера Баррі, Едварда Саїда, Тамари Гундорової, Ярослава Поліщука та інших.

При аналізі літературного матеріалу та зосередженні на художньо-літературному втіленні тоталітарної травми в авторському тексті ми спираємося на роботи Єнса Герльта, Ніли Зборовської, Оксани Пухонської, Тетяни Тебешевської-Качак, Софії Філоненко, Олени Юрчук та ін.

Методи дослідження. У роботі було використано наступні загальнонаукові методи: **аналіз і синтез, дедукція, конкретизація, аргументація, порівняння, елементи хронологічного дослідження, постколоніальне прочитання та метод узагальнення**, за допомогою яких було зроблено загальні висновки. Застосовано також біографічний метод для виявлення зв'язку роману з життям його авторки.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснена спроба детального аналізу інтерпретації тоталітарної травми в романі Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» як рушія ідентичнісних самопошуків персонажа. Таке дослідження надає перспективу для розвитку студії травми в українському літературознавстві.

Наукове значення одержаних результатів полягає у висвітленні впливу тоталітарної травми як деструкції національної свідомості, породження гібридної ідентичності, краху культурних та моральних цінностей. Важливим аспектом дослідження є утвердження та розвиток студій над травмою в українському науковому дискурсі, зокрема в літературознавчому дискурсі.

Практичне значення результатів роботи – у можливості їх використання в літературознавчих дослідженнях студії травми. Результати роботи можуть бути використані й суміжними дисциплінами як психологія літературної творчості. Дана літературознавча розвідка може знайти також практичне застосування в педагогічній практиці (лекційні курси, спецкурси, наукові семінари).

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи були висвітлені у доповідях на наукових конференціях у формі доповідей: на Міжнародній науковій інтернет-конференції «Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі» (м. Острог, НаУОА, 2020) та XXV науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» (м. Острог, НаУОА, 2020).

Публікації. Основні положення дослідження викладено у двох публікаціях, одна з яких надрукована у студентському науковому альманасі «Геопоетичні студії: Geopoetical Studies». Результатом участі в Міжнародній науковій інтернет-конференції «Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі» є публікація тез на тему «'Польові дослідження з українського сексу' Оксани Забужко в пострадянській культурній рецепції».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, який містить 62 позиції. Загальний обсяг роботи – 80 сторінок, з них сторінок – 72 основного тексту.

РОЗДІЛ I

ОСМИСЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ТРАВМИ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДСТАВИ

1.1. Травма як об'єкт літературознавчих студій.

Вивчення явища травми цікавить, як зарубіжних, так і вітчизняних літературознавців. Багато праць присвячено теоретичному переосмисленню травматичного минулого. Починаючи з 1990-х років у західноєвропейському та північноамериканському літературознавстві неабиякої популярності набувають *trauma studies*. Такий інтерес до вивчення травматичного минулого та його наслідків спричинили історичні події Голокосту, Голодомору, Другої світової війни, що пережила Європа протягом ХХ століття. Це все не могло зникнути безслідно й залишитися у спогадах свідків. Повернення до минулого та вербалізація травми стала одним із чинників для розвитку та вивчення *trauma studies*.

Основні акценти дослідники ставлять на проблемі витіснення з пам'яті травматичних подій та труднощам проговорення досвіду. У перекладі з грецької травма – це «рана», так вона протинає практично всю Європу і кровить до сьогодні. Як зазначає літературознавиця Оксана Пухонська, «наприкінці 1980-х років світова спільнота чи не вперше в повному обсязі ознайомилася зі свідченням жертв нацистських концтаборів та радянських так званих трудових таборів, воєнних акцій часів Другої світової війни та після неї» [37, с. 29]. Фактично, перед людством постали історичні факти злочинів, які приховувалися багато років.

До прикладу, на теренах Радянського Союзу не був засуджений сталінський терор. Суспільство пам'ятало, але боялося про це говорити. Тому культурний простір потребував вербалізації та переосмислення травматичного досвіду. Усвідомлення факту того, що призвело до таких страшних подій і які неминучі наслідки лишила по собі тоталітарна система. Актуалізуючи болючі спогади стає зрозуміло, що травма впливає на людину, її свідомість та ідентичність. Вона

вважає та паралізує культурний простір нації, не даючи змоги йому динамічно розвиватися.

Розглядаючи переосмислення наслідків історичного минулого, дослідники приходять до розуміння, що травму потрібно піддати розголосу. Фактично, наратив допоможе впоратися з болючим досвідом. Цим і розпочинає займатися наука, зокрема література, проговорювати всі ті рани, які відбилися на тілі нації. Все, що приховувалося в найглибших місцях свідомості, починає ословеснюватись на сторінках книг, стаючи доступним всьому світу. Як стверджує Тамара Гундорова «Важливо, що коли травма лишається психологічно і культурно не “пропрацьованою”, тобто коли свідомість “застрягає” у травмі, відбувається постійна її репродукція – і на рівні офіційному, і на рівні приватному» [11, с. 525]. Саме література стає тим місцем, де відбувається подолання травми. Так, людині надається можливість позбутися бар’єрів, комплексів, що нав’язувалися протягом багатьох років тоталітарною системою. Характерною рисою літератури є те, що вербалізація травми набуває певного охудоження болючих спогадів. Письменники на прикладі життя головного героя аналізують травматичний досвід всієї нації. У такий спосіб апелюючи до пам’яті роду. Література намагається закарбувати на папері свідчення очевидців і тих, що набули травматичний досвід, який передавався у спадок від минулого покоління.

У сучасному західноєвропейському та північноамериканському літературознавстві найчастіше проблематику пов’язану із травматичним досвідом асоціюють з негативними подіями ХХ століття. Саме в цих літературах більшість художніх творів присвячено репрезентації наслідків репресивної політики тоталітаризму, яка заповонила майже всю Європу. За словами О. Пухонської «Наслідки травматичного досвіду часто визначають світогляд, пріоритети та поведінку наступних поколінь» [37, с. 24]. Це надає можливість краще зрозуміти психологію посттоталітарного суспільства та до яких модифікацій призводить травма.

Письменники розпочинають власне переосмислення травматичного

досвіду, впливу фашизму на долі людей. Популярності набувають антиутопії, де автори зображували аморальну політику тоталітарного режиму, що понесла за собою багато жертв та чинників, які не сприяли щасливому майбутньому для народу. На меті літератури було показати світоглядну сутність тоталітаризму, його жорстокість та тиранію. Говорити про наболіле, те, що було придушене тоталітарним режимом, що протягом довгого часу замовчувалося та не піддавалося критиці.

З виходом у світ спогадів людей про Голокост, дослідженню категорії травми в літературі присвятили свої праці Джеффри Александр, Кеті Карут, Дорі Лауб, Джуліет Мітчел, Шошана Фелман, Петр Штомпка та інші. Важливо розуміти, що ХХ століття стало свідком великих людських катастроф про які неможливо забути та мовчати. Травматичні події, що закарбувалися в пам'яті соціуму відбиваються в подальшому на їхніх життях, тому потребують ґрунтовного дослідження. Як зауважує О. Пухонська «Наукові дослідження цієї теми викликали чимало дискусій, особлив в контексті можливості/неможливості свідчення як такого» [37, с. 28].

Важливим матеріалом наприкінці ХХ століття стали праці американської дослідниці Кеті Карут, які докорінно змінили традиційне вивчення феномену травми в літературознавстві. Це надало змогу науковцям розглядати травму як концепцію та процес, надалі вона стає звичним об'єктом досліджень в гуманітаристиці. У своїй праці «Незатребуваний досвід: Травма, наратив та історія» (1996) вчена зауважує, що «Феномен травми, здається, став всеохопним, але сталося це якраз тому, що травма підводить нас до меж нашого розуміння» [60, с. 4]. Заглиблюючись у власну історію, пам'ять людина приходить до пошуків ідентичності. Кеті Карут, покликаючись на праці Зигмунда Фрейда аналізує травму як розрив пережитого людиною. В розумінні дослідниці «травма – це не просто патологія, але й спосіб або спроба вираження істини» [21, с. 561]. Науковиця зауважує, що травматичний досвід не завжди можливо описати словами й надати йому розголосу. Свідкам страшних подій може бракувати слів для зображення досвіду концентраційних таборів, війни, голоду тощо [21]. Так в

своїх роботах К. Карут намагається відповісти на питання: якого роду істину, окрім психологічної, травма намагається виразити? Свідком якої історії є травма? На це все науковиця відповідає у своїх літературознавчих розвідках.

Кеті Карут, Дорі Лауб та Шошана Фелман у власних дослідженнях репрезентують історичну травму. Аналізуючи, як вона відбивається на свідомості суспільства. Так, наукові розвідки *trauma studies* надали змогу розглядати категорію травми як подію в соціокультурному просторі. Фактично, пам'ять стає своєрідним каталізатором для спогадів про травматичні події. Тому наукові розвідки розпочинають ґрунтуватися на змістовному аналізі свідчень жертв тоталітарного режиму.

Американський соціолог Кай Еріксон виділяє на понятійному рівні колективну та індивідуальну травми. У своїх дослідженнях науковець аналізує їхні властивості, як вони психологічно впливають на суспільство. Соціолог зауважує, що людські травми зазвичай руйнують колективну ідентичність, довіру та безпеку [61]. На тлі природних катастроф науковець аналізує також вплив на масову свідомість.

А. Ніл у роботі «Національна травма та колективна пам'ять» (1998) відштовхуючись від напрацювань К. Еріксона акцентує увагу на тому, що події, які спричиняють національну травму є наслідком руйнування колективної ідентичності. Науковець зосереджується на природі національної травми, як вона укорінюється в свідомість людини і не може бути просто відкинutoю. У ній закладена сила, яка призводить суспільство до змін [62].

Американський дослідник Джеффри Александр у своїй статті «Культурна травма та колективна ідентичність» виводить теорію, що культурна травма відіграє велику роль під час формування колективних ідентичностей в сучасних західних суспільствах. Учений наводить тезу «травма буде подолана не тільки тоді, коли виправиться стан справ в світі, але коли виправиться стан справ всередині “Я”» [2, с. 12]. Саме від особистості залежить на скільки вона зможе усвідомити власний травматичний досвід.

У російській гуманітаристиці праці присвячені *студіям над травмою*

стають популярними лише в ХХІ столітті. Знаковим для вивчення феномену травми є переклад статей зарубіжних дослідників та видання збірника «Травми: Пункти» за редакцією С. Ушакіна і Є. Трубіної. Наукові розвідки надали підґрунтя для подальшого розвитку травматичного досвіду в літературознавчих студій.

Російські дослідниці Оксана Мороз та Катерина Суверіна в статті «Trauma studies: Історія, репрезентація, свідок» аналізують категорію травми, її витоки та проблеми наративу. На думку науковиць травма – це «порушення механізмів захисту від роздратування різного генезису, яке виражається в утворенні “нав'язливих” мнемонічних слідів» [27]. О. Мороз та К. Суверіна приходять до висновку, що травматичний досвід надає можливість подивитися на особливості національної історії та способи самоідентифікації. Також зауважують, що піддати травму наративу можуть лише ті, що вижили, але не зазнали жорстоких знущань.

Думки дослідників студії травми сходяться на тому, що травма – це не тільки подія, яка болюче позначилася на стані суспільства, а й передача її через покоління в покоління. Тому визначальним є те, як надалі суспільство зростає на травматичному досвіді власних батьків, проектуючи його на себе. Як зауважує французький філософ Поль Рикер: «Травма продовжує існувати, навіть коли вона незбагненна, недоступна» [41, с. 615]. Не кожен може усвідомити проблему посттоталітарної дійсності, відкидаючи травматичний досвід старшого покоління на маргінесі. Людина, яка не здатна піддати наративу власну травму, зіштовхується з проблемами самоідентифікації.

Тому повернення в національну культуру заборонених тем, реабілітація репресованих тоталітарною системою імен та творів підштовхує науковців на переосмислення власної історії. Дошукуючись істини як багатолітне замовчування впливає на деконструкцію свідомості. Відбувається зростання інтересу до минулого, до витоків, що призвели до кривавих наслідків. Так, актуальності у гуманітаристиці набувають *студії травми*.

Характерно, що перші тексти присвячені проблемам травми стають

популярними в країнах, де панували тоталітарні режими. Таким чином у суспільно-культурний простір проникає нове прочитання непроговореного болючого досвіду. Тому більшість літературних текстів апелює до тоталітарних репресій у постімперських та пострадянських країнах. Порушуючи питання, що таке людина і людяність, як формується свідомість особистості під впливом травматичного минулого.

Без сумніву категорія травми стає предметом розвідок у *memory studies*. Травматична пам'ять висвітлена у дослідженнях Яна і Аляйди Ассманн, Томаша Більчевського, Джорджіо Агамбена та ін. Зарубіжні дослідники розглядають пам'ять як можливість подолання тоталітарної травми. Саме це стає локусом спогадів про жорстокість тоталітарної машини, яка знищувала все на своєму шляху. Також звернення до травматичної пам'яті є спробою переосмислити катастрофи ХХ століття, які сколихнули Європу.

В українському літературознавстві цю проблему досліджують Тамара Гундорова, Оксана Кісь, Віталій Огієнко, Оксана Пухонська та ін. У своїх працях учені аналізують як категорія травми репрезентована в художній літературі. На меті у літературознавців проаналізувати ситуацію в суспільно-політичну житті, як соціум пропрацьовує криваві події минулого здобувши незалежність та право на відкриття прихованих злочинів. Дослідники на матеріалі художніх творів розглядають також симптоми посттоталітарного суспільства, як травма позначилася на наступному поколінні. Українська літературознавиця Оксана Пухонська у монографії «Літературний вимір пам'яті» зауважує «пережита травма, що була не пропрацьована має здатність народжувати страх перед поверненням болю» [37, с. 25]. Відповідно до цього тоталітарна система вбивчими експериментами травмувала психологічне здоров'я суспільства.

Вітчизняна наука, на жаль, ще не виконала такого масштабного дослідження культурного процесу переосмислення тоталітарної травми, як її західні колеги. За О. Пухонською «практично ціле десятиліття після розпаду СРСР українська література, як і наука про неї, шукали нових, актуальних і адекватних шляхів самопрезентації у світі без залізної завіси» [37, с. 4]. Лише

наприкінці ХХ століття вітчизняне літературознавство привертає увагу до теми травми, яке розвивається в постколоніальних студіях. Повернення історії, яка тривалий час замовчувалася на думку Т. Гундорової «може бути корисним для пострадянських постколоніальних студій, де важливу роль відіграють поколіннева травма, гібридна ідентичність, симптом “хворого тіла”, комунікативний розрив поколінь, спричинений тоталітарним минулим» [10, с. 33]. Та на початку своєї незалежності українське дослідження могло лише запропонувати вузький спектр літературознавчого аналізу травми як культурного явища.

До специфіки вивчення постколоніального минулого в українській гуманітаристиці звертаються Віра Агеєва, Тамара Гундорова, Соломія Павличко, Марко Павлишин, Микола Рябчук та інші. У своїх дослідженнях науковці розглядають нове осмислення травматичних подій та аналізують конкретні художні тексти в літературі. Такий погляд на національну історію надає змогу не повторити помилок недалекого минулого.

Дослідження травматичного досвіду розпочинається саме в період незалежності, коли набувають широкого розголосу свідчення жертв Голодомору, які стають предметом для дискусій. Та лише останні п'ять років розпочалося формування *Holodomor studies*. Адже, десятиліттями в Радянському Союзі заперечувався масштабний голод в Україні у 1932-1933 рр. У такий спосіб дослідники намагаються розсекретити злочини радянської влади, які спричинили до масового знищення нації. Голодомор для українського суспільства став національною травмою, яку воно намагається подолати дотепер. Як слушно зауважує українська дослідниця Оксана Кісь «Травма змінює природу пам'яті, оскільки робить спогади особливо виразними, нав'язливими, неконтрольованими, стійкими та соматично-забарвленими» [22]. Тому проговорення травматичного досвіду вимагає сформованого культурного простору, який би зміг розкрити правду про криваві експерименти проти людства.

На думку Тамари Гундорової, розпочинається використання потенціалу роману травми як жанру посттоталітарної літератури, а не тільки постколоніальної [10, с. 30]. Це стає поступом на шляху до розуміння травматичного тоталітарного досвіду та поступового звільнення з-під його руйнівного впливу. У сучасній художній літературі письменники порушують теми, що багато років були під забороною, зображуючи пострадянську дійсність.

Саме Тамара Гундорова вперше в українській гуманітаристиці в праці «Чорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» (2005) приходить висновку, що Чорнобиль стає культурною травмою для українців, що втілила у собі велику кризу світобачення та світосприйняття суспільства. Чорнобильська катастрофа стає ще одним доказом антигуманної політики Радянського Союзу [9].

А вже в книзі «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми» дослідниця зауважує, що травма «це не лише жахливе, що вривається в життя, а й утрата, що має значний емоційно-психологічний ефект, коли фактично сам суб'єкт стає архівом втрати, місцем, де зберігається пам'ять про травму» [11, с. 15]. Аналізуючи сучасну українську літературу, на прикладі творів Юрія Андруховича, Сергія Жадана Оксани Забужко, Євгенії Кононенко та ін., науковиця виокремлює як автори у ретроспективі зображують болючий досвід спричинений тоталітаризмом. Розглядає травму як наслідок формування соціуму «безбатченків», деконструкції образу матері, проблемі генераційного розриву тощо.

Оприлюднення свідчень травматичних подій вимагає суспільного обговорення, тієї публіки, де можна було б репрезентувати пережитий досвід. Історія травми має на меті повернути до власної пам'яті болючі спогади, які б створили належне проговорення та подолання страху. Насамперед, звернутися до витоків власного роду для утвердження національної ідентичності.

Важливою для розгляду категорії травми в українському літературознавчому просторі стало видання збірника за редакцією Тамари Гундорової та Агнешки Матусяк «Постколоніалізм. Генерації. Культура».

Зарубіжні та вітчизняні науковці в своїх статтях досліджують посттоталітарне покоління через призму генераційної травми як наслідок зламу ідеології й колонізації ХХ століття [35]. Такий погляд значно розширює вивчення *trauma studies*. Вплив травми робить процес збереження та забування у пам'яті подій значно складнішим, ніж зазвичай.

Постколоніальні студії розкривають «синдром поколінь» як наслідок постколоніальної та посттоталітарної травми. Дослідники осмислюють українську літературу як динамічне поле для вивчення тоталітарних травм, що були спричиненні досвідом виживання в радянській системі. Наполягаючи в своїх роботах, що українська історія неодмінно повинна бути проаналізована сучасним поколінням.

Тому вітчизняні науковці беручи до уваги західні теорії адаптують їх до українських реалій. Посттоталітарні студії висувують все нові погляди і підходи для розгляду категорії травми. Зацікавленість літературознавців до осмислення травматичного минулого сприяють розвиткові *trauma studies* та займають чільне місце в сучасній українській науці.

Отже, травма, що постає в пам'яті людини повертає до болючої події та переживання цієї події знову. Тому вплив травматичного тоталітарного досвіду можна легко простежити в європейській культурі. Для травми характерним є наратив, що реалізується в національній літературі. Дослідниця Оксана Кісь вбачає, що «оповідачі сигналізують про травму і за допомогою мовних засобів, які подекуди вдається відчитати в опублікованих текстах» [22]. Проговорення болючого досвіду стає джерелом для дослідження наслідків травми у літературознавчих студіях. Насамперед це актуальна тема для країн, які стали жертвами тоталітарного режиму.

1.2. Тоталітаризм та його вплив на деконструкцію національної свідомості.

Говорячи про ХХ століття як одну із кривавих сторінок історії Європи, неможливо оминати суспільно-політичного феномену – тоталітаризму.

Встановлення диктатури не було властиве європейським країнам. Вияв тоталітарної політики був одним із жорстокіших методів насадження та популяризації власної ідеології серед мас, яка мала на меті пропагувати лише свою культуру, знищуючи будь-які прояви інших націй. Це неабияк сколихнуло більшу частину Європи. Тому як результат правління цієї системи спричинило значну метаморфозу суспільства, перетворивши його на аморфну масу.

У цьому контексті варто згадати дослідників тоталітарного впливу як Хану Арендт, Хосе Ортегу-і-Гассета, Герберта Маркузе, Еріха Фромма та інших. У своїх працях вчені розглядають вплив тоталітаризму на свідомість масового суспільства, як відбувається зміна цінностей та прагнення людини до свободи. Перш за все, акцентують увагу на джерелах нової політичної сили і його швидкому поширенні на повоєнні європейські країни.

Тоталітаризм виникає в 20-х роках минулого століття в Італії на позначення режиму Беніто Муссоліні. Дослідниця Ханна Арендт у своїй праці «Джерела тоталітаризму» зазначає, що «Фашистські рухи поширювалися з Італії майже на всі центрально- та східноєвропейські країни» [3, с. 358]. Успіху тоталітарних рухів сприяло звернення до вічних цінностей – нації, держави та величності влади. Фашистська ідеологія апелюючи до ідей ніцшеанської надлюдини, звеличувала расизм і панування однієї нації над іншими. Як наслідок такий погляд на суспільство породив масові репресії, геноцид, голод і появу концентраційних таборів. З самого початку тоталітаризм швидко набрав коло своїх прихильників, які вірили, що політична сила зможе створити кращу модель світу. Саме людина маси вже на початку ХХ століття розпочинає витісняти людину елітарну.

Європейське суспільство шукаючи способу подолання проблем, відкидає демократичні погляди на маргінеси й фанатично сприймає нову політичну систему. Іспанський філософ Ортега-і-Гассет у своїй праці «Бунт мас» підкреслює, що «Захоплення новизнами таке природжене в європейця, що через нього він створив найбурхливішу історію, яку ми знаємо» [33, с. 59]. У такий спосіб тоталітарна система змогла утвердити вплив над суспільством,

використовуючи нові методи насадження власної ідеології. Людина перебуває ув'язненою в клітці, не осмислюючи, що влада керує її життям.

Тому вже в ХХ столітті розпочинає існувати тоталітаризм у формі – італійського фашизму, радянського соціалізму та німецького націонал-соціалізму. Та кожна країна по-своєму інтерпретувала цю систему, адаптуючи її під свої погляди та розуміння влади. Стає зрозуміло, що не всі сприйняли нове політичне віяння однозначно, тому впровадження тоталітаризму набуло репресивного характеру. Як зауважує Ханна Арендт, «Навіть Муссоліні, великий прихильник терміну “тоталітарна держава”, не намагався встановити цілковито тоталітарний режим і обмежився диктатурою й однопартійним правлінням» [3, с. 358]. Особливо, тоталітаризм зазнає значних модифікацій в Німеччині та Радянському Союзі. Тому диктатори як Сталін та Гітлер пішли далі, знищуючи все на своєму шляху. Концентраційні табори стають вершиною придушення особистості вчиняючи експеримент над свідомістю людини, яка потерпає від садистських знущань. У такий спосіб система намагається тримати суспільство у цілковитій покорі.

Показником тоталітаризму є впровадження цензури у сферах політики та культури. Особливо це виявилось в літературі, коли Німеччина та Італія контролювали все книжкове видавництво, вилучення неприйнятних для ідеології публікацій. Будь-які нові віяння, що не збігалися з ідеологією партії були під забороною. Для Гітлера стало звичним привселюдно спалювати цілі бібліотеки як спробу утвердження власної влади. Мистецтво ж стало локусом для підтримки авторитету єдиної партії, яка впроваджувала все нові методи впливу на свідомість людини.

Тоталітарний режим активно впроваджує свою політику роблячи кожного індивіда суцільним механізмом великої машини смерті. У цьому контексті доречним буде наведення влучного спостереження Х. Арендт «Адже зруйнувати індивідуальність – це означає зруйнувати спонтанність, здатність людини починати щось нове, виходячи із власних ресурсів» [3, с. 507]. Тоталітаризм розпочинає свій кривавий терор, сіяти страх поміж людьми та підлаштовувати

маси під себе. Без сумніву тоталітарна система не розглядала індивідуальну особистість, яка має власні інтенції.

У нацистській Німеччині люди фанатично поставилися до нової політичної системи, відкинувши демократичні погляди. Особливо, це показала Друга світова війна, яка стала рушійною силою у підтримці німцями Гітлера. Ми бачимо певну модель зомбованих людей, які пливають за течією, за своїм фюрером. Навіть інтелектуальна еліта піддається впливу маси, маючи надію на обіцянки про побудову нової моделі світу. Як слушно зауважує видатний німецький філософ Еріх Фромм ніхто не міг повірити, що людина може продемонструвати схильність до зла, жадобу до влади, зневагу до прав слабших та прагнення до підкорення [54, с. 20]. У своїй праці «Втеча від свободи» дослідник розглядає феномен свободи, а в одному із розділів вдається до глибоко психоаналізу нацизму. Так, німці стоячи перед вибором бути вільними, все ж таки обирають єдність із Німеччиною.

Гітлер закликав німецький народ до побудови нового світу, де арійська раса стане надрасою. Він намагався навернути націю у власну ідеологію, щоб показати міць та силу своєї Німеччини. Друга світова війна стає підтвердженням на що спроможний народ заради домінування над усім світом, використовуючи жажливі методи впливу. Розробивши низку способів масового вбивства та розгорнувши нищівну боротьбу проти єврейського народу, як метод очистити німецькі землі. Концентраційні табори стають локусом для масових убивств, як фізичних, так і моральних «садистські, так і мазохістські тенденції спричиняють неспроможність ізольованого індивіда до самостійного існування» [54, с. 215]. Тому Гітлер вирішує поширювати розбудову концтаборів, щоб проводити свої експерименти над тілом та свідомістю людини. У такий спосіб він утверджує владу, показуючи людству на що спроможний німецький народ і яка у нього сила.

Як зауважує Е. Фромм «Ми маємо справу з такою політичною системою, яка не апелює до раціонального аспекту особистих інтересів, а натомість пробуджує та мобілізує в людині ті, диявольські сили, в існування яких ми не

вірили або принаймні вважали, що вони вже давно в нас відмерли» [54, с. 19]. Друга світова війна стає переломним моментом у політиці тоталітаризму, спричинивши масове винищення націй. Система робить із людини звіра, вона втрачає раціональне мислення. Завдяки цьому показуючи світу, що масове суспільство здатне на жорстокість, яка лякає.

Доречно було звернутися в нашому дослідженні до впливу тоталітаризму на українську історію. Сталінський терор призвів до фізичного та морального знищення нації. Це стало однією із кривавих сторінок для українського народу. Намагаючись перервати зв'язок із поколінням, відірвати від власних коренів у створенні прекрасного майбутнього Радянського Союзу. Дослідниця Хана Арендт зображуючи реалії тоталітарної системи висуває тезу «Світ умираючих, де людям дають зрозуміти, що вони зайві, таким способом життя, за якого покарання визначається безстосовно до злочину, експлуатація практикована без зиску, а праця виконується без продукту, – це таке місце, де щоденно відтворюється безглуздя» [3, с. 510]. Сталін розпочинає втілювати свій план винищення людей, які не розділяли поглядів вождя на розбудову великого механізму – Радянського Союзу. Звідси розпочалося примусове створення колгоспів, заборона приватної власності, ідея класової боротьби, як спроба побудувати соціалістичну країну. Люди не були задоволені таким розвитком подій, що стало наслідком репресивного тиску влади проти «куркулів», «підкуркульників» та «ворогів народу». Така комуністична практика вилилась у масові депортації, ув'язнення та вбивства.

Суспільство під впливом тоталітарної системи живе в вічному страху. Дотримуючись правил й виконуючи накази, де люди перебувають під натиском та вічним контролем. Їх примушують стежити та робити доноси на свою сім'ю, рідних, друзів тощо. Будь-яка відмова допомагати владі наражає на небезпеку та трудовими таборами після яких можеш зустріти свою смерть.

Тоталітарна система вороже налаштована до людини, вона намагається вбити будь-які прояви національної свідомості. Тому всіляко вибиває з неї людяність, роблячи жорстокими методами з неї тварину. Тоталітарна система

працює як один великий налагоджений механізм. Більшість не має змоги боротися проти червоного терору, унаслідок піддається впливу.

Сталінський терор тиснув на суспільство, намагаючись якомога більше залякати та унеможливити опір. Та, людина, яка кожного дня піддавалася контролю та стеженню, кожен її дію було записано, де потрібно було дотримуватися правил, де не можливо жити вільно – все це призвело до того, що вона розпочинає йти проти радянського терору. Тому системі потрібно показати приклад, що може статися з людьми, які не визнають владу. Унаслідок чого з'являється метод впливу на *інших*. Їх змушують під натиском скоритися, або ж знищують в трудових таборах. У такий спосіб система виховує своїх громадян, щоб у них не виникало бажання йти шляхом своїх попередників «попередники надавали перевагу методам, що призводили радше до загибелі, аніж до переконування, означали терор, а не утвердження поглядів» [3, с. 361]. Людину душать як фізично, так і морально. Не кожному вдається боротися проти системи та вийти з неї переможцем. На українських землях Сталін впроваджує деспотичний режим, щоб створити умови для деконструкції національної свідомості.

Перебуваючи під владою тоталітарної системи людина, ніби перебуває на атракціоні. Кожного дня відбуваються різні ситуації, які відкривають владу повному. Якщо навіть в голові людини постають запитання: «Для чого це все?» Вона починає копатися в собі, в системі, та страх, який навіяла на неї система не дає змоги чинити опір. Людина просто стає масою, не маючи власного голосу. Вона має підлаштовуватися під стереотипну модель суспільства. Влучно характеризує сутність тоталітаризму Оксана Забужко, «Коли винні всі, сама ідея вини, – а отже, і суду, і навіть просто оцінки – втрачає сенс, а добро і зло, краса й неподобство, істина і лжа зливаються в суцільному вихорі біснуватого танцю» [15, с. 31].

Тому Сталін обирає безпрограшний варіант залякування – репресії. Як зауважує Х. Арндт «Після вбивства моральної особистості і знищення юридичної особи зруйнувати індивідуальність вдається майже завжди» [3, с.

507]. Людина самознищується, стирається пам'ять поколінь та відмирають цінності. Для початку відбувається знищення національної культури – спалення бібліотек, власне проявів української писемності, віянь із Заходу. Влада намагається відкинути національну та етнічну самовизначеність, щоб навішати ярлик людини Радянського Союзу, насаджуючи свою історію, яка була створена на квазіміфах.

Після низки репресивних дій влади, в обличчі української інтелігенції постає рух опору. Він швидко завойовує популярність та знаходить коло своїх прихильників у якому люди розпочинають гуртуватися. Але радянська система знаходить методи впливу, щоб ліквідувати будь-які повстанські рухи. Знищуючи всіх в таборах та тюрмах, піддають людину страшним тортурам. Радянська влада намагається перебрати на себе роль домінуючої сили над народом, у такий спосіб утвердити свою владу на українських землях. Показати силу та ще більше залякати народ.

Вождь Сталін керує системою, в якій диктує свої порядки та закони. Він стає авторитетом для суспільства, яке масово слідує за ним. Висуваючи при цьому версію братерства усіх радянських народів. Український дослідник Ярослав Поліщук зауважує, що «міфологема про великий радянський народ виходить на центральне місце в радянському проєкті всіх соціалістичних націй» [34, с. 227]. Радянська система намагається утворити покірну масу, яка буде працювати на благо державі. Тому комуністичний режим впроваджує власний експеримент русифікації.

Суспільству насаджується вигадана партією історія про єдиний великий народ. Як зауважує О. Пухонська «Утвердження кожного тоталітарного режиму відбувалося також через утворення квазіісторії, у світлі якої його авторитарний характер міг бути виправданий» [37, с. 65]. Людей помістили в нову реальність, відкинувши минуле, що було шляхом до усвідомлення національної ідентичності.

Радянська система в свою ідеологію та методи сугестивного впливу спрямовувала на маси. На думку Х. Арендт «Тоталітарні рухи націлені на маси

й досягли успіху в організації мас, – а не класів, як колишні партії інтересів у континентальних національних держав; і не громадян, які мають свої погляди щодо управління суспільними справами та свої інтереси в цьому» [3, с. 357]. Влада була на інтереси більшості, як наслідок здобувши велику армію прихильників режиму.

Кожна людина виконує певну роль у великому механізмі тоталітарної машини. Та нав'язливим у цьому контексті є домінування саме російського народу над іншими, що призвело до уставлення їхньої культури та мови. Не враховувалася українська мова, традиції та звичаї. Російська ж мова побутувала у всіх соціально-культурних сферах, нею спілкувалася більшість населення. Розпочинає існувати безглуздий міф, що українською мовою спілкуються лише в селах.

У Радянському Союзі простір для людини був обмежений. Він мав чіткі кордони, за який не можливо було просто виїхати. Так система визначає свої норми поведінки, показуючи, що людина не може говорити погане про владу і повинна все робити на благо держави. Дотримуючись правил, вона у такий спосіб зберігає своє життя, менше наражаючи себе на небезпеку. Людина під впливом червоного терору не живе, а існує.

Тоталітаризм як система, що встановила контроль і подвійну мораль призвела до постійного заміщення, швидше навіть нуртування понять добра і зла. Суспільство відчувало страх та водночас благоговіння перед владою. Людина знаходиться між двома цими станами, які в цьому контексті є синонімічними. Як зауважує Х. Арндт «Межа між переслідувачем і переслідуваним, між убивцею і його жертвою постійно розмивається» [3, с. 505]. Червоний терор обирав «ворога народу» і ним міг стати кожен, тому боятися слід було всім. Радянська система використовувала людей у власних цілях, а потім знищувала у трудових таборах.

Аморальний тоталітарний режим призвів до багатьох жертв та чинників, які не сприяли щасливому майбутньому для народу. Особлива радянська ідеологія виявила неабияку жорстокість до українців, перевіряючи їхню жагу до

життя. Такою стала рана Голодомору, що призвела до знищення нації перетворивши людину на канібала. Зруйнувавши будь-які родинні цінності, повагу до ближнього. Відбираючи в людини останнє, система вбивала у ній віру на обіцяне щасливе майбутнє. Сталін використав проти українців їжу як зброю. Як зауважує Тимоті Снайдер у книзі «Криваві землі: Європа поміж Гітлером і Сталіним» «Голод призводив не до повстання, а до аморальності, злочину, байдужості, божевілья, паралічу і, врешті-решт, до смерті» [48]. Тиран розумів, що більшість не приховує свого невдоволення тоталітарною політикою, тому вирішив цю проблему антигуманним способом. Радянською практикою стали масові вбивства, які приховувалися за «залізною завісою». Довгий час ніхто не міг здогадатися, що на очах в усього світу відбувається велика чистка. Лише згодом відкриється страшна правда, але, на жаль, ніхто не понесе за це відповідальність. Найжахливіше те, що радянська влада так і не визнала свого жорстокого злочину проти українського народу.

Концентраційні табори стають середовищем щоденного виживання. На думку Х. Арендт «Мета цих методів у маніпулюванні людським тілом – з його безмежною здатністю до страждання» [3, с. 505]. Люди зазнавали фізичного та морального насилля, яке призводило до розлому національної свідомості. Був розірваний зв'язок із сім'єю, рідні та друзі знищувалися на очах. Такі чинники призвели до того, що кожен діяв сам за себе, вселявся страх бути поміченим владою, бути не таким як всі. Тоталітарна система вбивала будь-яку індивідуальність особистості, її прагнення свободи, адже в тоталітаризмі не існує вільної людини.

Наступним кроком для деструкції національної свідомості, стало запровадження атеїстичної пропаганди, що зумовило руйнування релігійних вірувань. Як ми знаємо для будь-якого народу віра є важливим аспектом духовної культури. Знищувалися храми, а на місці них створювалися склади, радянські архіви, магазини тощо. Духовенство репресували, або примусово депортували. Вважалося, що воно було провідником для суспільства у храм віри. Радянська система відкидала Бога, бо ніхто не може затьмити вождя великого

народу, який має право покладатися лише на нього. Фактично, у людини влада забирає віру. І тому розгортає із новою силою антирелігійну пропаганду, створюючи музеї атеїзму, які були обов'язковими для відвідання радянським соціумом.

Щоденний тоталітарний тиск спричиняє те, що особистість не може саморозвиватися, неспроможна аналізувати свої вчинки. Вона залежна від влади, обставин, не має сили боротися. Репресивна політика тоталітарного режиму призводить до стану самотності, коли людині стає важко довіритися найближчим, вона відвучає вагомий комплекс неповноцінності. Боятися стає звичним станом, адже «стукач» може виявитися у рідному колі. Це призводить до того, що людина починає у всьому сумніватися. Як наслідок методи тоталітаризму отруюють життя людини, яка не може відчувати свободу та жити спокійно.

Метою комуністичного режиму було створити модель радянської людини, яка не має ні національної, ні власної ідентичності. Слушною у цьому контексті є думка Тимоти Снайдера «Для того, щоб жила велика сталінська історія, мусили померти особисті історії радянських людей» [48]. В суспільства не було жодної можливості розвиватися як індивідуальна особистість. Людина була просто гвинтиком у великому механізмі під назвою «радянське суспільство». У різноманітних колективних змаганнях, влада використовувала людські ресурси для досягнення власних цілей. Радянський Союз боровся за першість на світовій арені, а наслідком були мільйони людських жертв.

Не зупинила червоний терор і творча інтелігенція як зауважує американський історик Тімоті Снайдер у своїй книзі «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталінім», що «Упродовж 1930-х років Радянський Союз був єдиною державою в Європі, що здійснювала політику масового вбивства» [48]. Так, Сталін знищив «цвіт української нації», який намагався вберегти та плекати українську мову та традиції від рук тоталітарної системи. У такий спосіб розривався зв'язок із власним поколінням, пам'ятю, історією тощо. Українців змушували позбавлятися від національних, літературних надбань.

Жахливим було й те, що сім'ї, які мали тавро «ворогів народу» влада переслідувала і багатьом людям доводилося переховуватися, або ж відректися від рідних. До деконструкції національної свідомості призвели етнічні чистки та вимушена депортація, коли людей відривали від власного дому, від власної історії. Це позбавляло можливості зрозуміти й подолати тоталітарну травму. Для радянського суспільства стали звичним арешти та масові винищення націй, які призвели до зламу свідомості. Людина намагалася вижити у цих жорстоких репресивних умовах.

Тоталітарна система пропагує знищення пам'яті поколінь, відмирають цінності. У цьому контексті доречним буде наведення влучного спостереження Ортеги-і-Гассета «Будь-хто може здати собі справу, що в Європі вже багато років тому почалися діятися «дивні речі» [33, с. 59]. Саме так розпочалася переоцінка цінностей, життя та смерті. Європа потрапила під машину смерті під назвою тоталітаризм і лише з часом змогла із неї вибратися. Так, суспільство робить переоцінку власних цінностей.

Швидкий науково-технічний прогрес призвів до того, що людина захотіла більшої влади та впливу на свідомість інших. У такому суспільстві відбувається руйнація традиційних цінностей, родинних зв'язків та національної історії. Людину позбавляють історичного минулого насаджуючи нові знання. Так, під тиском соціум змушують повірити у важливість покори та працювати на щасливе майбутнє.

Погодимось з Ханою Арендт у тому, що «Тоталітарний терор досягає свого найжахливішого тріумфу, коли йому вдається відрізати моральній особистості шлях до індивідуалістичної втечі й зробити рішення совісті абсолютно сумнівними й двозначними» [3, с. 504]. Людина живе ув'язненою в клітці, позбавлена духовності та моральності, вона маріонетка в руках жорстокої влади. Ми бачимо жахливі життєві сценарії, як зло захоплює свідомість людини.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Отже, дослідження *trauma studies* у зарубіжній науці не змогла оминати українські літературознавчі студії. Попри те, що актуалізація вивчення категорії травми відбувається ґрунтовно лише в останні десятиліття, що було спричинено культурною стагнацією. Втім у теорії травми наявні напрацювання для подальшого вивчення цього феномену на матеріалі національної літератури. Важливим матеріалом стали дослідження постколоніальних студій, які розглядають наслідки колоніального минулого, що спричинила посттоталітарна травма. Завдяки науковим розвідкам вчених вдалося відмежувати категорію травми від психології та психіатрії, піднявши її на соціально-культурний рівень. Осмислення травматичного досвіду висуває все нові репрезентації тоталітарного минулого.

Художня література стає локусом, де травма піддається наративу як спроба її подолання. У творі перед реципієнтом постає оповідь про травматичну подію, а автор виконує роль так званого «провідника», «медіума», «голосу роду» тощо, який намагається у ретроспективі проаналізувати історичне минуле. Травматичний досвід перманентно використовується в національній літературі, сучасні письменники намагаються звертатися до тоталітарного минулого у такий спосіб апелюючи до широкого читацького кола і працюючи на те, щоб побороти культурну амнезію.

Події ХХ століття, безумовно, сколихнули весь світ, зокрема, Європу. Тоталітаризм став тією політичною силою, яка змогла абсолютно підкорити людську свідомість, роблячи з неї фанатика системи. Відірвавши будь-який зв'язок із власним родом, пам'яттю і мовою. Найкращим способом впливу було відібрати у суспільства свободу. Тоталітаризм вчинив жорстокий експеримент над тілом і душею людини, зробивши з неї гвинтика у великому механізмі.

РОЗДІЛ II

РОМАН О. ЗАБУЖКО «ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ» ЯК РУШІЙ ІДЕНТИЧНІСНИХ САМОПОШУКІВ

2.1. Проблема ідентичності у романі О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Проблема ідентичності стала однією з центральних тем у зарубіжних філософсько-культурологічних ідеях Хани Арендт, Зигмунта Баумана, Жюльєн Дельоза, Еріка Еріксона, Еммануеля Левінанса, Габрієля Марселя, Поля Рікера, Ентоні Сміта, Чарльза Тейлора, Еріха Фромма та інших. Характерна дана проблематика й для українських філософів Григорія Волинки, Анатолія Карася, Віктора Пазенка, Віталія Табачковського та ін.

Відродження ідентичності – процес, безумовно, актуальний для постколоніальної України, яка несе на собі важке радянське минуле. Британський дослідник Ентоні Сміт національну ідентичність визначає як «неперервне відтворення та інтерпретацію структури вартостей, символів, спогадів, міфів і традицій, що становлять характерну спадщину націй, та ідентифікацію індивідів із цією структурою і спадщиною» [46, с. 40]. Нав'язлива комуністичною владою гібридна ідентичність призвела до того, що українське суспільство зазнало внутрішнього розколу. Практично кожна національна література звертається до теми свого травматичного досвіду. Цей інтерес не випадковий, бо проговорення власної травми дає можливість позбутися її і зміцнити таким чином національну ідентичність. Подолання негативного досвіду – це заглиблення у ряд проблем, які аналізуючи можна вирішити. Тому пережита травма прагне слова, апелюючи до свідомості соціуму, щоб дослідити власне підґрунття та установити власну ідентичність.

Після повалення тоталітарного режиму Союзу більшість пострадянських країн зіштовхнулися із кризою ідентичності, яка була спричиненою незнанням власної історії та травматичним минулим. Як зауважує Оксана Пухонська,

«формування впродовж кількох десятиліть ідеалів радянської держави та через викорінення національних ознак і традицій творення так званого *homo sovieticus*, чи, ширше – цілого радянського суспільства, – раптом не виправдало себе, відкривши всю безглуздість цього проекту, на вівтар якого були покладені мільйони людських життів» [38, с. 108]. Суспільство прагне зцілити власну національну пам'ять та відновити ідентичність, яку було відкинуті на маргінеси під час репресивної політики тоталітарного режиму. Для цього людині потрібно повернутися до болючих спогадів, які призвели до травми.

У романі «Польові дослідження з українського сексу» особливим є те, що Оксана Забужко апелює до української ситуації, інтерпретуючи її через досвід головної героїні. Зображуючи становлення Оксани під впливом успадкованого травматичного досвіду батьків, яке героїня проектує на своє життя. Після розпаду Радянського Союзу суспільство зіштовхнулося з проблемою національної ідентичності, яка впродовж багатьох років зазнавала ідеологічного тиску та придушення. Головна героїня намагається розвінчати тоталітарні міфи та зірвати всі маски, які були насаженні радянською владою.

Перш за все відчуття та розуміння ідентичності виникає під впливом власної історії, культури, релігії, спадщини та власного досвіду життя. Таким чином письменниця пробує дошукатися зв'язку поміж сучасним та минулим, заповнюючи лакуни, які були сформовані під тиском репресивної політики влади. Так, у романі «Польові дослідження з українсько сексу» відбувається пошук шляхів для утвердження втраченої як ідентичності власної, так і національної ідентичності. Оксана Забужко намагається декодувати радянську ідеологію, яка нав'язувалась українцям протягом століття. Це можна інтерпретувати як спробу стати поводитирем в травматичному минулому для власного народу.

Через наративізацію травматичного досвіду відбувається процес формування національної ідентичності й переосмислення власне культурної пам'яті. У контексті досліджуваної нами теми цікавим видається саме розглядати

національну та індивідуальну ідентичності. Головній героїні Оксані випадає неабияка можливість пропрацювати страхи минулого без приховування правди.

Враховуючи вищесказане, маємо підстави припускати, згадані речі стають вирішальними та найголовнішими в житті головної героїні. Вони являють собою формотворчу частину ідентифікації з певною нацією. Оксана Забужко у романі «Польові дослідження з українського сексу» репрезентує образ-архетип жінки, яка перебуває в пошуках індивідуальної ідентичності. Так, головна героїня зможе відчутти власну істинність та причетність до світу, матиме здатність до вирішення завдань, що з'являються протягом життя. Жінка зможе виразити своє «я», стати індивідуальною особистістю, яка спроможна бути сильною та незалежною.

Як зауважує О. Пухонська «З точки зору теорії травми, старше покоління виявилось поколінням свідків, тоді як наступне – це спадкоємці травматичного досвіду, що балансують на межі душевного геростратичного самоспалення і реінкарнації національної ідентичності» [31, с. 110]. Головна героїня розуміє, що вона, як і її покоління є носієм травматичного спадку від якого належить позбутися, але перед тим піддати проговоренню. Лише тоді українці зможуть відродити народ.

Оксана розуміє, що найкращим варіантом для самоствердження стане американська аудиторія, якій вона спробує виговорити власний травматичний досвід. У цій країні суспільство не усвідомлює, що таке багато років бути колоніальною державою та незаражене геном комунізму. Усі свої сили та культурну діяльність Оксана спрямовує на те, аби показати світові, що Україна «*it is not Russia*». Як зауважує О. Пухонська «Її адресат – західний світ, для якого трагедія українського тоталітарного досвіду за період радянської окупації надалі перебуває за інформаційною завісою» [37, с. 148]. Оксана намагається відмежувати українську історію від російської, у такий спосіб розвінчати міф про «братський народ».

Перед Оксаною постає ідея фікс відкрити світові те, що Україна має власну історію, культуру та мову. Головна героїня виїздить до Сполучених Штатів

Америку, де читає лекції в одному із університетів. Ця нова для неї країна є місцем перетину різних культур багатонаціонального населення. Виступаючи перед університетською аудиторією, Оксана намагається говорити про кривди власного минулого, шукаючи в такий спосіб властиву мову, аби зрозуміло пояснити світові травму пострадянської людини. Головна героїня прагне відслонити «залізну завісу», що багато років прикривала жахливі злочини радянської системи.

Як слушно зауважує Тамара Гундорова: «Травматичний нарратив спрямований на те, щоб через катарсис зняти напруження та допомогти відновити розірваний зв'язок роду, покоління, сім'ї, нації, раси» [9, с. 34]. Лише в чужому середовищі Оксана «оголює» тіло власної душі, розповідаючи про свій травматичний досвід. Жінка не боїться говорити про те, що раніше було під заборону. Тому образ «оголеного» тіла нараторки стає символом позбавлення страху. Так, пригадуючи українську історію Оксана відроджує зв'язок із власним родом.

Через це проговорення героїня розуміє, що їй важко позбутися комплексів постзалежності та меншовартості. Оксана досить схильна до самокритики називаючи себе «дитя відрадненської комунальної «хрущовки» [14, с. 23]. Це все відлуння комуністичного минулого нараторки. Дитинство стає тригером, де героїня не була індивідуальною особистістю. Вона мала виконувати роль гвинтика у великому механізмі радянської системи. Тому при наративі травми жінка повертається до болючих спогадів, що вібувалися в київській квартирі. Яким би не було складне пригадування минулого, саме це допомагає проаналізувати власний травматичний досвід.

Оксана постає перед західним світом новим обличчям української культури, намагаючись відкрити очі на страшну історію власного народу. Таким чином головна героїня має змогу осмислити власну національну ідентичність. Така привселюдна нарративізація болючого минулого стає своєрідною терапією для головної героїні. Повертаючи до власних спогадів, жінка намагається переосмислити, в чому біда українців, як їй вилікувати свій народ від культурної

амнезії. Через свій художній текст письменниця робить спробу налагодити діалог з українським соціумом. У такий спосіб Оксана Забужко переосмислює історичне минуле роду і дошукується шляхів для подолання тоталітарної травми. За словами О. Пухонської головна героїня намагається «відродити цілісний образ роздробленого тіла національної культури» [37, с. 155].

Для американського суспільства Оксана є *Іншою*, яка намагається вирватися із тенет постколоніальної свідомості. Виразити власне «Я», пробудитися від довгого сну залежності, що глибоко засіла в ній. Безперечно, Забужкова героїня реалізовує індивідуальну ідентичність на шляху до подолання тоталітарної травми. Вона сильна особистість, яка намагається реалізувати себе в культурному просторі. Після розпаду Радянського Союзу в суспільства відбувся крах ілюзій з яким вони жили довгий час. Та, на жаль, розкриття правдивої історії не спонукало соціум дошукуватися власних витоків, а навпаки ще більше поглибило успадковану тоталітарну травму. Зрештою українська культура та література опинилася у стані стагнації, що потребувало рук інтелектуальної еліти.

Простір *Іншого* надає головній героїні змогу порівняти ментальність обох країн. Через міжкультурну комунікацію Оксана протиставляє своє минуле вигаданим американським проблемам: «Знаєте ли вы украинскую ночь, леді й джентельмени? Ні чорта ви не знаєте, та й нічого воно вам, у вас свої не менш муторні ночі, ви вкорочуєте собі віку в ошатних сабербіальних будиночках, бо нема з ким їсти індика на Thanksgiving, тільки я вже замахалась од власної всесвітньої спочутливості, замахалась бачити, куди не піткнуь, – іно горе, горе і горе» [14, с. 81]. Для Оксани проблеми американців не є такими серйозними, вона саркастично насміхається над ними, адже те, що пережив український народ, значно страшніше.

Найперше головна героїня дошукується мови, щоб говорити про кривди минулого. Америка ж в лінгвістичному аспекті обдарована власною мовою, яка є домінуючою в світі. Вони відчувають свою вартість та значущість, як наслідок вибороли своє місце в культурному просторі. Для них не існує двомовності, в

Україні ж ця проблема глибоко вкорінилася. Оксана розуміє, що написання текстів англійською або російською, не призвело до припадання пилот її книг на полицях книгарень. Питання мови болюче постає в наративі упродовж всього художнього твору, де жінка аналізує українську історію під впливом політики імперії, а згодом радянської. Оксана перебуває у пошуках вирішення цієї проблеми.

Забужкова героїня порівнюючи ментальність іншої культури розуміє, що американці не усвідомлюють вартості життя. Вони граються із смертю навіть якщо з першого разу не вийшло. Наскільки ці люди фанатично шукають у собі проблеми, будуючи все нові психіатричні кабінети. Жінка вважає, що Америка не знала «порядної» війни, бо саме така дає змогу зрозуміти, що таке життя і смерть, і приходить до висновку – кожен божеволіє по-своєму «війна дає змогу багато дечого зрозуміти про життя і смерть» [14, с. 97]. Усі свої травми вони приховують від суспільства відкидаючи на все «файн» та ховають переживання за радісною посмішкою. Оксана ж наративізує радянську тоталітарну травму постаючи перед публікою, у такий спосіб долаючи успадкований страх. Вона показує можливість, що будь-яке горе можна подолати, але для цього потрібно мати сміливість. Головна героїня розуміє проговорення як єдиний шанс позбутися привидів минулого. Тільки після цього травматичного наративу вона матиме надію на щасливе майбутнє. Фактично, Забужкова героїня в західному просторі зможе розпочати життя з чистого аркушу, але за умови подолання власних страхів.

Тому досвід Оксани для американців стає новим віянням крізь призму травми. Для головної героїні вона стає колективною, яку вона бажає подолати у чужому просторі, де не буде відчувати страху. Саме американське суспільство стає тим психологом, якому Оксана не боїться розповісти, що українців переслідувало багато років і до яких наслідків це призвело. Вона може поділитися досвідом життя в країні зараженій геном комунізму. Розказати світові, що за страшна історія приховувалася від них за завісою багато років.

Пошук та утвердження національної ідентичності героїнею відбувається також через літературу. Оксана – людина мистецтва, яка опоетизовує травматичний досвід, надавши йому сильного жіночого голосу «Кожну кару прийму, як розраду, – / Тільки, сили небесні, не це: / Ощадіть од Українського Аду» [14, с. 45]. Власними віршами героїня болуче реагує на минулі події та сьогодення, але у такий спосіб проявляються діагностичні та терапевтичні функції літератури. Вона творить поезію українською мовою у такий спосіб ідентифікуючи себе приналежною до свого роду. Саме мистецтво стає вільним простором, де формуються цінності, погляди, поведінка та традиції суспільства. Все, що їй болить відгукується в поезії. Оксана не мислить себе без власних віршів. Вони стають локусом її сповіді. Американські інтелектуали із захватом сприймають рефлексії Оксани, виражені у формі віршів. Так, Оксана Забужко через утвердження національної ідентичності прагне знайти місце для України в світовій культурі.

Письменниця у своєму романі намагається вказати шлях до віднайдення втраченої української історії та показати сучасникам дорогу до національної ідентичності. У цьому контексті доречним буде наведення влучного спостереження Тамари Гундорової: «Роман Забужко нагадує ситуації колоніального гвалтування жінки та покорення чоловіка, а також антиколоніальний спротив насильству, у якому поєднуються демонічна чуттєвість, безсилля та помста. Героїня шар за шаром знімає ґрунт із минулого, аналізує симптоми колоніальної хвороби, яку сама називає виживанням, що підмінює собою повноцінне життя, і ставить діагноз сучасному українству, яке пережило тоталітарну травму: аутизм, шизофренія, інфантильність» [10, с. 40]. Письменниця через репрезентацію минулого показує українському суспільству, що потрібно позбутися комплексів – постколоніального та меншовартості, які несуть у собі травматичну пам'ять про минулі історичні події.

Оксана Забужко вважає, що залежність вкорінилася, з нею народжуються «якого чорта було родитися на світ жінкою (та ще в Україні!) – із цією блядською залежністю, закладеною в тіло, як бомба сповільненої дії, з несамостійністю

цією» [14, с. 12]. Оксана у романі промовляє, що сильна особистість є кісткою в горлі українського чоловічого соціуму. Також тут ми прочитуємо досвід жінок, які зазнавали нав'язливих патріархальних стереотипів. У традиційному суспільстві вони були позбавленні індивідуальної ідентичності. Жінка мала виконувати накази чоловіка, бути берегинею домашнього вогнища, присвятити себе материнству. У таких умовах жіночий голос не мав ніякої сили. Таке насадження ідеології породжує комплекси, які зв'язують дії людини.

Після розпаду Радянського Союзу як наголошує Ніла Зборовська «в українському постколоніальному суспільстві особливо гостро відчувається брак національної мужності» [17, с. 427]. Через війни, арешти та масові винищення нації всі обов'язки чоловіка перебирає на себе жінка. Домінуючим є образ матері-берегині, яка опікується власною родиною. Жінки замінюють чоловіків, братів, синів у господарстві, на заводах, на полі битви тощо. Та, мабуть, не буде перебільшенням ствердження того, що в українській ментальності традиційно домінує фемінний чинник у культурі та свідомості. Радянські репресії є наслідком того, що між чоловіком та жінкою відбувається зміна ролей.

Головна героїня прагне позбутися укоріненого традицією патріархату, звільнитися з-під радянської колективної травматичної свідомості. Обираючи шлях виїзду з України, Оксана намагається подолати болісну спадщину, яку залишив по собі тоталітарний режим. Для неї вихід – це міграція, щоб у просторі *Іншого* переосмислити власне минуле. Загалом, такий вибір молодої жінки стає спробою реставрувати ідентичність (національну, культурну, гендерну тощо).

Так, письменниця через образ головної героїні, шукає вихід із набутого комплексу рабства, який тягнеться протягом багатьох століть «безнадійно заражені проклятою свідомістю ваготи й ущільнення власного “я”» [14, с. 13]. Жінка наголошує, що потрібну виражати власну індивідуальність, не бути масою, а формувати нову українську еліту. Позбавлятися квазіміфів, які насаджувала комуністична система. Саме вони впливають на розвиток майбутнього незалежної держави. Тому потрібно відкривати для себе правду та розвінчувати всі ідеологічні міфи.

Оксана звертається до історичного минулого, зображуючи життя українців до часів національних катастроф. Вона наголошує на тому, що вони не були рабами, мали інше мислення та не відчували страху перед кимось. У контексті досліджуваної теми вдалим вдається наведення фрагменту, коли нараторка розглядає світлини на яких були молоді чоловіки «хлопи як дуби, один в одного мов перемиті, однаково зосереджено сурмоняються в об'єktiv з-під нахмарених брів, старанно, на мокро зачесані чуприни, волячі шиї розпирають заціпнуті комірці празникових сорочок» [14, с. 64]. У такий спосіб письменниця демонструє, що колонізація відбилася на бутті українського народу, довівши його до залежності та поступового виродження. Тому головній героїні прикро спостерігати за тим, яка приголомшива модифікація відбулася з українцями.

Апелюючи до винищення у роки радянського терору цвіту української нації Оксана промовляє «та скільки нас узагалі є, тої нещасної, через силу, впоперек історії затриманої інтелігенції вкраїнської» [14, с. 53]. Після репресій 1937 року відбувався занепад української культури, зокрема літератури. Письменники не могли зображувати репресивні методи влади, політики і наслідки режиму. Забужкова героїня приходить висновку, що народ вироджується. Наступне покоління є жертвами, як моральної, так і фізичної модифікації «сутулі, пом'яті лицями чоловіки на жокейських вивернутих ногах, жінки, поховані під тюленистим коливанням сиром'ясного тіста, молодики з дебільним сміхом і вовчим прикусом, що пруть напролом, не розбираючи дороги (не відступишся – зіб'ють з ніг і не завважають), і дівулі з грубо вималюваними поверх шкіри личинами (зчисть шмаровидло – і оголиться яйцеподібна поверхня, як на полотнах Де Кіріко) та стійкою аурую якоїсь липкуватої недоминости» [14, с. 62]. Письменниця констатує, що така мутація, яка відбулася з народом спричинена рабством. У нації, яку нищила радянська система протягом цілого покоління нащадки не можуть бути здоровими і красивими. Унаслідок цього вони стають суспільством маргіналів.

Та, мабуть, не буде перебільшенням ствердження того, що Оксана Забужко змальовує примітивність думок та корисливість цілей соціуму, яке народжує

дітей без любовних почуттів «А без любови – і діти, і вірші, й картини – все робиться вагітне смертю» [14, с. 111]. Героїня, як носій тоталітарної травми, несвідомо проектує її майже на все своє середовище, а насамперед – на чоловіків. Тому Микола та Оксана успадковують травматичний досвід власних батьків, мимоволі пригнічують в собі національну ідентичність. А чоловік як наслідок намагається нав'язувати патріархальні принципи, підлаштовуючи під себе амбітну головну героїню.

Дослідник Єнс Герльт вважає, що «Те, що починалося як опис нещасливого кохання та самотності, дуже швидко стає рефлексією з приводу визначального впливу українського минулого на вчинки та почуття двох людей. Тож цілу історію взаємного насильства, образ, поневолення і страждань можна розглядати як емблематичну ілюстрацію авторської візії української історії» [7, с. 292]. Оксана Забужко зображує, як посттоталітарний простір переживає наслідки травматичного минулого. Герої роману транслують вплив радянської ідеології на життя та свідомість людини.

У пошуках національної ідентичності близьким українському читачеві може стати досвід єврейського народу. Оксана Забужко аналізує історію євреїв, що переживши нацистський терор, вони змогли зберегти власну культуру, традиції, мову та релігію. Для головної героїні цей народ сильний, здоровий та мужній. Вони змогли вистояти проти машини смерті та знайшли можливість побудувати щасливе майбутнє для наступного покоління. Тому головна героїня виводить в своєму монолозі питання «хто скаже мені, де наш Єрусалим, де його шукати?». Це дає надію, що за шаром радянської ідеології можливо віднайти національні мотиви. Письменниця має надію, що ще не все втрачено і український соціум зможе використати всі свої можливості та час задля відродження роду.

Перш за все, Оксана прагне здійснити власний психоаналіз через національну історію, де намагається усунути вибір «між небуттям і буттям, яке вбиває» [14, с. 35]. Потрібно вириватися із кайданів залежності та творити власне майбутнє. Жінка любить свій народ і бажає достукатися до свідомості українців.

Як зазначає Аляйда Ассман «Фонд спогадів перебуває під рукою лише частково; це обумовлює принципову обмеженість людини, проте водночас її здатність до змін і навчання» [5, с. 71]. Тому Оксана живе в надії, що скоро це все відбудеться із її народом і він зможе побороти тоталітарну травму. Українцям варто дійти до розуміння себе, щоб утвердити ідентичність, як власну, так і національну. Лише в таких умовах тоталітарна травма не зможе впливати на життя людини.

У контексті досліджуваної нами теми цікавою видається думка О. Пухонської «Героїня твору в ідентичнісних самопошуках доходить важливого висновку, що “де я, там моя вітчизна”» [37, с. 148]. Падіння комуністичної системи спричинило крах ілюзій з якими довгий час доводилося жити суспільству. Оксана заглибившись в історію власного минулого здатна переглянути та виявити ознаки тоталітарної хвороби, що заважає українцям в умовах незалежності утвердити національну ідентичність. У такий спосіб письменниця через образ головної героїні апелює до власного народу, аби той не ігнорував можливості проговорити власний травматичний досвід.

2.2. Становлення героїні як особистості в умовах незалежності.

В українському письменстві завжди були присутні жінки, але вони у своїй творчості, не виходили за рамки патріархального світогляду, традиційно не акцентували уваги на самобутності жіночого світу. Оксана Забужко виділяється із загального потоку, намагаючись показати нове бачення, котре й відтворює у своєму письмі. У романі «Польові дослідження з українського сексу» авторка використовує образ сильної жінки, яка має голос та може проговорити травму на весь світ. Вона виражає власні погляди, рефлексії життя та дотримується своїх переконань. Художній твір постає своєрідним прочитанням травматичного досвіду, який перейняла на себе головна героїня. З наскрізних тем Забужкового роману є показати жінку в пострадянському суспільстві, як вона бореться з жахами минулого. Так, тоталітарна травма в літературному тексті набуває жіночого голосу.

Після повалення радянської влади перед Оксаною відкривається досі

незнаний світ, який був прихований багато років за «залізною завісою». Героїні надається можливість відчувати власну свободу та подолати травму. Вона молилася і палко бажала незалежності Україні «Господи, просила трусячись, поможи – не задля нас, бо негідні єємо, а задля всіх полеглих наших» [14, с. 17]. У в цьому вислові з роману ми можемо зрозуміти, що головна героїня є свідомою патріоткою для свого народу, яка знає ціну вільного існування та можливості говорити про наболіле. Так, нараторка має змогу переосмислити історичне минуле і розвінчати міфи квазідержави, які протягом століття насаджувалися українському суспільству. У романі стає зрозуміло, що тоталітарна система не давала вільно розвиватися особистості, придушуючи будь-які спроби виразити індивідуальність. Оксана Забужко апелює до свідомості українців, кому вони повинні завдячувати своєю свободою та правом на нове щасливе майбутнє. Наголошуючи на тому, що не потрібно відкидати минуле предків на маргінеси, а берегти його у власній пам'яті.

В умовах незалежності Оксана може виражати власні погляди та переконання, бути «гранично суб'єктивною, сексуальною, інтелектуальною» [51, с. 86]. Безперечно, нараторка виходить за рамки радянського уявлення про жінку. Вона має можливість покинути як і власні кордони, так і державні. Вирватися з пострадянського простору, щоб пізнати новий досвід. Оксана прагне бути творцем власної долі, творчо реалізуватися, стати самодостатньою особистістю, мати повагу до себе і свого майбутнього партнера.

Самоствердитися героїня намагається через творчість, будуючи успішну кар'єру науковиці та поетки. Її ім'я відоме в академічному світі, тексти друкують у популярних виданнях. Вона має навіть декілька перекладів власної поезії англійською мовою. Для літературного простору головна героїня стає новим цікавим проєктом відродження української культури «"вона-бо була поетеса гостро трагічного світовідчуття", як колись писав про неї вдома один прибацаний критик» [14, с. 79]. Оксана намагається реабілітувати забуті імена та художні твори, поділитися зі світом літературними надбаннями власного народу. Жінка використовує можливість бути почутою, коли багато років їй

доводилося мовчати. Без сумніву головна героїня відкрита до міжкультурного діалогу.

Загалом, можна погодитися із таким спостереженням О. Пухонської «Роман “Польові дослідження з українського сексу” Оксани Забужко став першим у 1990-х, який безпосередньо апелює до травматичного досвіду українців (голоду, репресій, ув’язнень і розстрілів інтелігенції), що позначився на світогляді і, зрештою, визначив долю багатьох представників покоління головної героїні Оксани»[36, с. 192]. Нараторка сприймає незалежність як можливість пропрацювати травми минулого. Вона налаштована розкрити для світової публіки жахливі злочини радянської влади, зокрема, сталінського терору. Оксана бореться зі своїми страхами, бо не може так вічно жити. Її світогляд травмований, тому вона прагне вилікуватися від радянської хвороби. Головна героїня вирішує заглибитися у власний внутрішній світ, який був «викривлений» комуністичною ідеологією. Так вона має здатність відшукати найприхованіше, те, що було під забороною всі роки тоталітарного тиску.

Вважаємо доречним зауважити, що Оксана спроможна декодувати у власній пам’яті усі наслідки тоталітарної системи, пропрацювати комплекси та стати індивідуальною особистістю. Вона не боїться особистих та творчих експериментів, постійно шукаючи нових способів самовираження. Головна героїня для того щоб інтелектуально себе вдосконалити вивчає світову класику, захоплюється працями філософів, а саме Жака Деріди, Мішеля Фуко, Жака Лакана та ін. Так, Оксана формує та розширює власний світогляд підходячи до подолання тоталітарної травми відповідально. Жінка на хорошому рівні володіє англійською мовою, що надає змогу комунікувати з іноземцями й пізнавати чужу культуру. Саме відсутність мовного бар’єру не заважає їй полетіти до іншої країни. У такий спосіб головна героїня може стати ближчою до світової аудиторії, розширити власні зв’язки. Лише тоді вона зможе заявити про Україну як самостійну державу, відмежувати її від російського простору.

Як слушно зауважує К. Абрамова «Оксані властива внутрішня дисгармонійність, боротьба між “ новою жінкою” і “патріархальною жінкою”,

між бажанням бути сильною і слабкою, між активною і пасивною жіночими позиціями, між прагненням бути абсолютно вільною і прагненням міцного родинного й любовного зв'язку» [1, с. 83]. Жінка перебуває в себе-пошуках, намагаючись відшукати своє місце, зрозуміти якою вона хоче бути. Саме в Америці Оксана намагається утвердити власну ідентичність та самореалізуватися.

Головна героїня мріє, що знайде чоловіка і в майбутньому зможе народити здорового сина, який не буде носієм травматичного досвіду «син, от він-то нарешті звільнений буде від того спадку, за який цілу молодість розплачувалися ми – так тяжко, що вже наче й сповна» [14, с. 56]. Без сумніву нараторка задумується про наступне покоління, як воно буде зростати й ким стане. Вона розуміє, що майбутнє незалежної держави залежить від молодих нащадків. Тому Оксана прагне звільнитися від посттоталітарних комплексів комуністичної політики, аби жити в здоровому оточенні.

Українське суспільство опинившись в умовах незалежності залишається отруєним радянськими міфами, знаходячись у вакуумі мовчання та забування власного історичного минулого. Ставши стипендіанткою в Америці героїня не втрачає шансу вирватися із «клітки» у якій їй довелося жити з самого народження. Вона не боїться чужої країни, ментальність якої різниться, як і мова. У просторі *Іншого* Оксана зможе заявити про Україну. За океаном головна героїня намагається позбутися того мовчання, що її душить. Головне для неї – це говорити, виражати власні думки та ідеї.

Нараторка стає знаною в творчих колах, популяризує українську культуру, розуміючи, що «увагою ми досі розбещені не були: по-простому сказавши – здихали, на фіг ніким не завважені» [14, с. 24]. Фактично, Забужкова героїня розуміє, що українці були відкинуті світом на маргінеси, не маючи можливості бути почутими. Оксана намагається реставрувати досягнення власного роду. Українська культура не була відома для Заходу, багато років перебуваючи за залізною завісою зазнаючи жорстких утисків. Саме в Радянському Союзі будь-який прояв національної приналежності та відродження родової культурної

спадщини карався владою. У такий спосіб головній героїні надається можливість говорити про українську культуру без страху бути покараною.

Оксана – це образ жінки, що має власний простір, знає собі ціну та самодостатня. Переживши наслідки радянської системи вона не зламалася, а змогла зрости вільною особистістю. Молода жінка з головою поринає у творчість шукаючи все нових мовних засобів, аби виразити на сторінках те, що болить вже тривалий час. Її поезія стає свідченням існування тоталітарної травми у пострадянському просторі «Ми всі – таборіві. Сто років тривать цьому спадку / Шукаєм любови – знаходим судомні корчі. / ГУЛАГ – це коли ти голосиш: “Мій смутку, мій падку”» [14, с. 45]. У такий спосіб Оксана вводить у культурний дискурс тему на проговорення болючих спогадів українського народу. Так, героїня спроможна знайти у собі спроможність говорити.

Забужкова Оксана позиціонує себе як «професійна українізаторка» [14, с. 24]. У своїх діалогах із чоловіками вона намагається говорити про раніше заборонені імена, які вважає за потрібне реабілітувати та повернути в український літературний дискурс. У західному просторі головна героїня не оминає також цього питання, роблячи спробу популяризувати українську книгу. Оксана стає новим подихом для власної доби в умовах незалежності, вона відмежовує себе від стереотипного мислення. Героїня не дивлячись на радянське виховання намагається самовдосконалюватися.

Саме в Нью-Йорку нараторка стає відкритою до комунікації і прагне реалізуватися. Вона швидко входить у світ *Чужого*, відкриваючи для себе новий культурний простір. Перебуваючи у Сполучених Штатах Оксана розпочинає інтенсивне внутрішнє життя, прагне віднайти відповіді на наболілі питання. Вона відверта та пристрасна. Оксана поставивши перед собою питання в подальшому відчуває значний вплив на своє життя. Вона хоче звільнитися від страхів власного минулого. У такий спосіб знімає табу на проговорення певних речей. Оксана розпочинає свої «польові дослідження», щоб поставити діагноз посттоталітарному суспільству. Розкриває всі біди та радості українського народу.

Письменниця зображує сутність жінки в посттоталітарному середовищі, її спроможність керувати власним життям. Оксана є носієм тоталітарної травми батьків не боїться подивитися у вічі страху та подолати наслідки радянського минулого. Головна героїня – представниця молодого покоління 90-х, яка може знайти вихід з постколоніального застою та отримати шанс на хороше майбутнє. На думку О. Пухонської, «Спроби героїні зрушити з місця процес реконструкції культурної стагнації забезпечують самоствердження Оксани» [37, с. 159]. Для героїні така місія є важливою, вона прагне розвивати себе і власну культуру. Лише в такому випадку в світі зможуть почути про Україну.

Нашу увагу, перш за все, привертає те, що в романі для Оксани болючим постає проблемне питання мови. Саме через неї можна увібрати зашифровані коди нації. Головна героїня аналізує вплив на українську мову через призму радянського минулого «російською: всякає зовні накрапами, зсихається-цементується, і мусиш – або повсякчас продавати в умі розчисний синхронний переклад, що звучить вимучено й ненатурально, – або ж приноровитися, як усі ми, самим голосом брати чужомовні слова в лапки, класти на них такий собі блазнювато-іронічний притиск як на забуцім-цитати (наприклад – гарний приклад для студентів, можна навести завтра на лекції: «Ти себе що – “победительницей” відчуваєш?»» [14, с. 22-23].

Російська мова заповонила посттоталітарне суспільство і її стає все складніше викоринити. Нараторка усвідомлює, що це для українського народу буде довгою боротьбою. Оксані важко дається перебування у російськомовному середовищі, це відштовхує її. Вона не здатна творити у чужій мові власну поезію, мислити нею. Тому молода поетка намагається популяризувати українську мову, навіть серед іноземців.

Читаючи лекції в одному із американських університетів Оксана знайомиться з американською молоддю. Жінка намагається відкрити для них українську літературу, познайомити з простором *Іншого*. Радіє й тому, що в Америці читають в перекладі «Лісову пісню» Лесі Українки. Це є важливим аспектом в популяризації української книги «живе! живе, не пропало, через

сімдесят літ, на іншому континенті, в іншій мові – скажи ж ти, впливло!» [14, с. 28]. У цьому фрагменті можна вбачати, що все таки надія є і західний світ частково ознайомлений з літературним доробком українців.

Перебуваючи в Америці, як творча особистість Оксана відчуває певну самотність. Вона розуміє, що стосунки з Миколою у неї не вдалися, жінка відчуває себе «згвалтованим тілом» після них. Американські друзі не в змозі в повній мірі осмислити проблеми головної героїні. Після пережитих травм в Оксани з'являються суїцидальні думки: «...А чому б не тепер?.. Не вже?.. Чого чекати?» [14]. Самогубство стає спробою вирішити внутрішній конфлікт героїні. Вона стоїть між проблемою вибору – життя чи смерть? Письменниця у такий спосіб репрезентує посттоталітарну поколіннєву проблему. Коли українці після розпаду Радянського Союзу знаходяться на периферії розуміння національного історичного минулого.

У голові Оксани ще з юності засідає думка, про те, щоб свою смерть вона хотіла зустріти над Атлантикою. Це можна вважати своєрідним звільненням від радянських кордонів. Та, фінал роману Оксана Забужко робить оптимістичним. Головна героїня відмовляється від суїцидального наміру, обираючи життя. Вона бажає щасливої подорожі літаку, на якому повертається додому. Певна річ, Оксана розуміє, що змогла переосмислити власний травматичний досвід і спроможна будувати щасливе майбутнє.

Тамара Гундорова зауважує, що «основною темою “Польових досліджень стає тема виживання (на)роду”» [ГТ, с. 46]. Тому на сторінках роману ми бачимо як письменниця репрезентує історичне минуле й яких мутацій зазнав український народ. Переживши радянський терор, українці не повинні забувати ким вони є, і що їм є чим пишатися. Так, Оксана перебуваючи в Києві часто спостерігає моральну деградацію роду. Вона відчуває когнітивний дисонанс опинившись в американському просторі, розуміючи велику різницю культур. У чужому просторі Оксана пригадує нав'язливу поведінку представників сильної статі. Головна героїня спроможна чинити опір будь-яким домаганням чоловіків, показавши власну силу. Вона розуміє, що тоталітарна травма паралізує світ жінки

і їй доводиться нести роль жертви.

У професійному плані Оксана легко може скласти конкуренцію чоловікам, вона часто перебуває у їхньому середовищі. Вони захоплюються молодою науковицею, яка прибула з *Іншого* геокультурного простору. Доповіді та конференції стають звичними в житті Оксани, у такий спосіб вона намагається професійно реалізуватися. Фактично, героїня переживає власне відродження та піднесення. У пострадянському просторі такої змоги для неї не було, адже українська спільнота отримавши бажану незалежність не відразу розпочала реставрацію національної культури.

Головна героїня розуміє, що здатна пройти всі випробування, які підготувало для неї життя. Влучною є думка Валентини Чухно щодо зображуваного образу Оксани в романі «Уміння довести здатність жінки мислити, показати її хід думок, її реакцію на буденні речі є своєрідною заявкою на справжність, а не міфічність фемінного світу» [55, с. 186]. Головна героїня підходить до власного майбутнього свідомо, інтелектуально розвиваючи себе.

Письменниця зображує модель нової жінки, яка йде проти нав'язливих стереотипів, що висять у повітрі пострадянського простору. У романі «Польові дослідження з українського сексу» головна героїня несе ідею звільнення особистості від багатовікового рабства, лише тоді людина спроможна відчувати себе вільною. Авторка має інтенцію показати та розкрити жіночу індивідуальність «була, йолки-палки, нормальною жінкою чие тіло тішилося, даруючи радість іншому, та що там казати – класною бабою була, “девочка сладенькая”, “фантастическая женщина”, “stud women”» [14, с. 22].

Оксана, перебуваючи в Америці самореалізується, віднаходить гармонію в собі. Таким чином знаходить спосіб структурувати свої емоції. Доводить американцям, що Україна має власну територію, історію, мову та пам'ять. Оксана заглиблюється в минуле, переосмислює його, аналізує симптоми колоніальної хвороби. Крок за кроком відроджує національну пам'ять, прагне вилікувати свій рід та позбавити тягара минулого. Пам'ятаючи досвід власної

бабусі та матері, Оксана має змогу звільнитися від набутої травми, переосмислити родинну трагедію.

2.3. Пошук ментального дому.

Однією з цікавих опцій дослідження літературного твору є спроба осмислення місця як сюжетної локації і як геокультурного чинника. Такий підхід до наукової інтерпретації тексту дає змогу краще зрозуміти його, проаналізувати поведінку, думки, рефлексії героїв, збагнути специфіку формування літературного простору. Чи не найважливішими об'єктами таких студій, особливо у вимірі сучасності, є процес формування національної ідентичності й переосмислення культурної пам'яті.

Особливість роману Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» – значення місця як ментального і фізичного локусу. Мотив пошуку ментального дому в геокультурній локації є наскрізним у художньому тексті. Як слушно зауважує літературознавиця Оксана Пухонська «Спроба перманентного відшукування втраченого дому репрезентована як рушійна сила сюжету» [37, с. 145]. У пострадянському просторі нараторка відчуває себе відчуженою. Головна героїня летить за океан, до Америки, де викладає в одному із університетів. У такий спосіб героїня намагається позбутися того вічного стану безпритульності, знайти своє місце.

Пошуки ментального дому в чужій культурі, яка не знає життя у вічному страху та заборонах, стають формою терапії для Оксани. Вона живе на два міста – Київ та Нью-Йорк, читає лекції в американських університетах, відвідує наукові конференції, стає частиною літератури та творчої богемі заокеанської країни. Однак під тиском власної кривди минулого Оксана мислить себе як: «...Забацана Ukrainian, дитя відрадненської комунальної “хрущовки”, з якої цілий вік марно силкуєшся вирватись, Попелюшка, що летить через океан понарікати за вечерю у Шеффілда з парочкою Нобелівських лауреатів <...> по чім вертається в свою київську кухню площею 6 кв.м. сваритися з мамою й принижено тлумачити рідним редакторам, що “де я, там і буде вітчизна”» [14,

с. 23]. В Америці жінку сприймають як *Іншу* з маловідомого географічного простору і зовсім невідомого простору ментального. Героїня потрапляє в країну, яка не заражена геном комунізму: «Колеги з американських університетів починали студіювати українську мову, запускалися в рух маховики дерзновенних проектів – спільні видання, симпозіуми, перекладні антології, йолки-палки, скільком людям голову заморочила!» [14, с. 76]. Оксана для Західного світу відкриває українську культуру та літературу, виводячи її на світову арену.

Героїня з болем говорить про розбите кохання, про країну, про нездійснені ілюзії, про все, що призвело до відсутності психологічної точки опори її самої і цілої країни. Оксані обіцяють, що «нова країна, новий континент, тепер усе буде по-новому, з чистої сторінки» [14, с. 39]. Лише позбувшись тягара минулого, що гнітить її все життя, вона зможе знайти своє місце. Героїня Оксани Забужко стає уособленням всієї посттоталітарної культури. Вона здатна досягнути цінності вільного суспільства. Необхідно зупинитися на тому, що протягом усього твору головна героїня часто розмірковує про відсутність «власного дому», намагаючись його відшукати, позбутися стану бездомності.

Аналізуючи ментальне місце пам'яті Оксани, логічно звернутися, найперше, до періоду дитинства героїні, бо саме воно є фундаментом творення особистості. Зазвичай, у дитинстві чутливість людини загострена. Як донька жертв тоталітарного режиму, Оксана не мала щасливого дитинства. Живучи у вічному страху, який вона успадкувала від батьків, Оксана не може почувати себе вільною особистістю. Над нею тяжіє перманентний комплекс жертви. Власна мати, яка свого часу пережила Голодомор, в умовах радянських утисків 60-70-х років не стала прикладом для дівчини. Оксана відчуває більший зв'язок із батьком, доля якого позначена досвідом дисидентства.

Тамара Гундорова вдало підкреслює, що ставши дорослою, «донька виживає, українізуючи своїх чоловіків і поєднуючи в собі образи інтелектуалки, відьми та лотри, які могли би нейтралізувати та компенсувати її довічну інфантильність, виховану тоталітарним соціумом» [10, с. 37]. Нараторка не хоче

бути об'єктом та заручницею чоловічого бажання, вона прагне самостійності і звільнення від роками непозбувного страху. Оксана Забужко показує місце жінки в патріархальному суспільстві, її уражену ідентифікацію як особистості. Головна героїня виражає власні погляди і стійко відстоює свої переконання.

Гуляючи містом, героїня спостерігає знайомі ще з дитинства краєвиди. Власний дім – місце пам'яті, у якому закарбувались спогади жінки, зокрема, про мить, коли чужі чоловіки перебирали гори книг та забрали кудись її батька. Письменниця апелює до подій, що описують політику радянської влади із властивою для тоталітарного режиму боротьбою людини і «машини смерті».

Нашу увагу привертає ще той факт, коли Оксана, гуляючи американськими вулицями, бачить у них рідні місця: «Упізнала запах осіннього листя, байдуже, як звуться ці дерева – платани, канадські клени, – запах був той самий, що вдома, вогкий, щемно-гіркавий дух ще живого (останні дні – живого) зела» [14, с. 53]. Героїня постає перед нами зовсім іншою, віднаходячи в цю мить свій дім у чужій країні. Погодимось з Аляйдою Ассман у тому, що «коли місце не має іманентної пам'яті, воно все-таки має неабияке значення для конструювання просторів культурної пам'яті» [5, с. 320]. Чужий геокультурний простір думками повертає Оксану до власного дому, де вона може відчувати себе під захистом та щасливою.

Перебуваючи в Єрусалимі героїня просить у Бога сили, аналізуючи свій рік життя в Америці «бездомний, весь у нарваних скоках від одного тимчасового пристановиська до іншого, аби тільки не лишитися в маціпусінській квартирці вкупі з мамою: з нею вона починала ненавидіти власне тіло» [14, с. 66]. Оксана розуміє, що власна мати – це нагадування про її дитинство, де жінка не відігравала ніякої ролі у вихованні доньки, а дозволяла батькові чинити тиск на дитину. Головна героїня розуміє, що з матір'ю, яка стала фригідною поряд із зламаним системою чоловіком, нараторка відчуває власну сексуальність. Забужкова Оксана не має дому з мамою, їхній зв'язок був розірваний ще із самого народження.

Художньою рефлексією пам'яті і формою самовираження для жінки стає поезія. У ній вона проговорює власну травму та душевні переживання, описує місця національних катастроф українського народу: Крути, ГУЛАГ, Броди. Творчість стає порятунком в океані травматичного минулого, допомагаючи героїні перебороти відчуття самотності, яке спричинили любовні стосунки, відірваність од національних традицій та чужа країна. Письменниця наголошує, що «рідна була найпоживніша, найцілющіша для змислів: чорнобривцевий оксамит, ні радше вишневий (сік в устах)?» [14, с. 43].

Як творча особистість Оксана знаходить свій дім у мові «мова, дарма що незрозуміла, на очах у публіки стяглася довкола тебе в прозору, мінливо-ряхтучу, немов із рідкого шкла виплавлену, кулю, всередині якої, це вони, бачили, чинилась якась ворожба: щось жило, пульсувало, випростувалось, розверзалось провалами, набігало вогнями» [14, с. 10]. Мова стає тим локусом, де поетеса відчуває себе утвердженою особистістю з власною ідентичністю, яка може зчитати культурні коди нації. Особливо, коли спроможна піддати наративізації власний травматичний досвід. Саме в мові Оксана виробляє образ «згвалтованого тіла нації». Через рідне слово вона апелює до власного народу, до його свідомості. Намагаючись проаналізувати та знайти корінь всіх бід українців. У мові Оксана відчуває себе як риба у воді. Нараторка приходить до висновку, «що дім твій – мова, яку до пуття хіба ще скількасот душ на цілім світі й знає, – завжди при тобі, як у равлика, й іншого, непересувного дому не судилося тобі» [14, с. 10].

Ще однією дорогою для пошуку дому стає розуміння героїнею, що «кайфувати од себе, по-щеньчому тішитись кожною ознакою власної присутності в світі, – це так само один із способів витворювати в ньому дім» [14, с. 48]. Це стає смислом продовжувати жити, не думати про власну бездомність та самотність, а намагатися виражати себе, віднайти свою індивідуальність.

Оксана Забужко створила у романі образ жінки-інтелектуалки. Саме в просторі західної культури, яка не знає досвіду тоталітаризму, нараторка стає відкритою до комунікації і прагне реалізувати себе. Перебуваючи у Сполучених

Штатах, Оксана розпочинає інтенсивне внутрішнє життя, прагне віднайти відповіді на наболілі питання. Вона відверта та пристрасна. Героїня врешті знімає табу на проговорення незручних тем.

У процесі себе-пошуків героїня роздумує над вічними проблемами жінки як представниці «слабкої статі». Радянське виховання ставить табу на теми сексуального життя жінок, на сприйняття їхнього тіла у такий спосіб деформуючи жіночу свідомість. «Слабка стать» живе в патріархальному світі, її думки та здібності знецінюються, піддаються нищівній критиці. Сильною жінка може бути тільки за своїм чоловіком. Змальовує образ поетки в чоловічому просторі, яка намагається конкурувати з представниками «сильної статі». Оксана Забужко в цьому романі формує нову естетику, яка спрямована на відтворення та переосмислення минулого за допомогою посттоталітарної моделі художнього мислення.

Та яким би не було складне дитинство героїні у розмові з Миколою, жінка говорить, що «була така по-дурному щаслива, як бувало тільки в дитинстві, бо тільки там і був у мене дід, я втомилася, любий, о, як я втомилася, єдине, чого мені тоді хотілось» [14, с. 33]. У себе-пошуках героїня відшуковує свій дід у дитинстві, лише тут вона відчуває себе по справді щасливою. Ніяке місце чи країна не можуть надати для Оксани такого комфорту. Але новий простір став для жінки спробою до самопізнання, спробою заглибитися у власний світ. Для неї Америка не є ідеальною країною, тут своя ментальність та історія, яка в багатьох аспектах різниться від української. Однак, в просторі *Чужого* Оксана відчуває сексуальну та особисту свободу.

Щоб викликати у героїні найвищі емоції та почуття, письменниця вводить у текст своєрідну історію кохання. Розпочинається вона в Україні й добігає кінця в Америці. Оксана відчуває, що Микола для неї важливий та мріє про спільне майбутнє. Поряд із молодим художником героїня на мить «ти вернулась до себе, ти була вдома» [14, с. 21]. Чоловік стає для жінки ментально близьким, вона відчуває з ним спорідненість душ навіть щось більше. Знайшовши подібного собі, головна героїня відчуває підтримку, проте швидко розуміє, що коханий не

в змозі зрозуміти її світогляд. На думку дослідниці О. Юрчук «Пострадянський чоловік діє стосовно неї за закріпленою схемою, у якій не існує місця жіночій душі» [57, с. 184]. Молодий художник не поділяє поглядів на творчі поривання головної героїні, її вірші він не спроможний осягнути.

Прилетівши до Оксани, Микола займає позицію слабшого: «Людські взаємини, не заражені наперед принизливою нерівністю країн і обставин, проти якої – не попреш-таки (і тому тебе зовсім не діставало, що в Америці твоє велике кохання жило на твоєму утриманні» [14, с. 80]. Жінка не зможе народити від такого чоловіка дитину без комплексу рабства. Стосунки художника та поетки відображають колоніальну історію України.

Перебуваючи в США, вона реалізує себе, віднаходить внутрішню гармонію і в такий спосіб знаходить спосіб структурувати свої емоції. Окрім того, Оксана бере на себе ще одну важливу місію: відкриває світові, не зараженому хворобою тоталітаризму, свою країну, її історію, пам'ять і мистецтво. Героїня досить ґрунтовно заглиблюється в минуле, переосмислює його, аналізує симптоми колоніальної хвороби, що на етапі утвердження незалежності України та формування національної ідентичності українців є вкрай важливим процесом.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Отже, на сторінках роману Оксана Забужко намагається всебічно проаналізувати наслідки тоталітарної травми, переосмилити комуністичне радянське минуле, яке призвело до проблеми ідентичності українського народу. Суспільство після розпаду Радянського союзу опинилося на периферії осмислення національної історії. Багатовікове насадження гібридної ідентичності спричинило викривлене розуміння власного минулого. Через вербалізацію тоталітарної травми головна героїня робить спробу поставити діагноз власному народу, щоб в подальшому вилікувати його.

В умовах незалежності людина може вільно розвиватися та виражати власну індивідуальність. Письменниця зображує сутність жіночого світу в пострадянському просторі. Як-от, на прикладі головної героїні Оксани, яка спроможна професійно та індивідуально самореалізуватися. Вона вступає у конфлікт з наслідками радянської політики, намагаючись вивести українську культуру із застою.

На підставі меморіальної студії «Польових досліджень з українського сексу» Оксани Забужко, ми доходимо висновку, що для головної героїні є вкрай важливим пошук ментального місця для самоусвідомлення. Відтак, геопоетика художнього тексту розкриває важливість місця для самовираження особистості, яка відчуває на собі вплив тягаря минулого, позбутися якого не всюди і не завжди вдається. Пошук ментального дому стає важливим у житті героїні, яка намагається знайти своє місце в просторі, у такий спосіб заглиблюючись в національну культуру.

РОЗДІЛ ІІІ

ПОСТТОТАЛІТАРНА СВІДОМІСТЬ ГЕРОЇВ РОМАНУ О. ЗАБУЖКО «ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ»

3.1. Гендерний розрив як наслідок травматичного минулого (на прикладі персонажів роману Оксани й Миколи).

Оксана Забужко в романі «Польові дослідження з українського сексу» репрезентує вплив травматичного минулого на стосунках двох героїв – Оксани та Миколи. Персонажі носії тоталітарної травми, яка призвела до зміни гендерних ролей. Конфлікт, який виникає між поеткою та художником є наслідком тоталітарної дитячої травми, яка не була пропрацьована героями. Вона робить злам в понятті традиційних ролей чоловіка і жінки. Свою набуту тоталітарну травму герої проектують на одне одного, стаючи жертвами наслідків колоніального минулого України. Витісняючи травму з власної свідомості, вони не можуть осмислити, що вона все одно продовжує впливати на світогляд та поведінку в романтичних стосунках. Герої намагаються відкинути на маргінеси правду про власне травматичне минуле, але воно наздоганяє їх.

Особливо, це відчуває головна героїня, коли, ставши дорослою, проектує свою дитячу травму на чоловіків в особистому та професійному аспектах. У романі «Польові дослідження з українського сексу» Оксана Забужко намагається проаналізувати цю лакуну стосунків чоловіка та жінки, щоб в подальшому подолати гендерний розрив, який став наслідком тоталітарної травми. Так головна героїня у монологі до фіктивної публіки аналізує історію свого невдалого кохання.

Дослідниця Тамара Гундорова зауважує, що «Авторка використовує гендерний конфлікт для відтворення універсальності колізій української національної історії» [9, с. 126]. Те, що наші пращури пережили протягом багатьох років не може зникнути безслідно та бути відкинуте молодшим поколінням. Минуле не залишається в минулому, його потрібно проговорити та переосмислити, щоб в подальшому не допустити повтору страшної історії.

Письменниця глибоку тоталітарну травму репрезентує через любовні стосунки Миколи та Оксани. Це дві творчі особистості, що знайшли локус вираження себе в мистецтві та літературі.

Батьки героїв зазнали репресій та гонінь тоталітарною системою, яке відлунується на їхніх дітях, які як губка увібрали в себе травматичний досвід пращурів. Оксанин батько переживши декілька арештів живе у вічному страху, що за ним знову можуть прийти, тому оточивши себе чотирма стінами перебиває всі домашні справи на себе. Він втілює образ слабкого чоловіка, що не може вербалізувати тоталітарну травму та подолати власний страх. Чоловік стає заручником дій радянської влади. Він придушує в собі будь-яку можливість проявити свою маскулітність. І тут ми розуміємо, що тоталітарна система зламала його. Герой не в змозі бути захисником, тим героєм-переможцем, який може вберегти власну родину від впливу тоталітарної машини.

Для головної героїні власний батько не є авторитетом та ідеалом справжнього чоловіка. Про нього вона каже, що він «викинутий на саме дно колодязя» [14, с. 107]. Оксана відчуває до нього апатію навіть власну дружину чоловік доводить до того, що вона стає фригідною. Між чоловіком і жінкою відсутній сексуальний потяг, що робить їх чужими, кожен живе власним життям. Так батьки не можуть надати належного прикладу для власної доньки, яка в подальшому шукатиме сильного чоловіка, чоловіка-переможця. Майбутня поведінка Оксани пояснюється вчинком її матері, яка вийшла заміж та не змогла проявити себе в ролі дружини. Батько ж боячись нових арештів, неспроможний реалізуватися в радянському суспільстві й обирає роль спостерігача. Тому відчуваючи в майбутньому слабкість свого коханця, Оксана несвідомо повертатиметься до родинної історії, а саме до образу власного тата.

Тоталітарна система знищуючи чоловіків під час репресій, голоду, Другої світової війни залишила багато дітей безбаченків. Тому виховання молодшого покоління лягло на плечі жінок, які мали виконувати одночасно функцію і батька, і матері. Певна річ їм довелося проявити власну силу та витримку, щоб впоратися зі своїми обов'язками в родині. Тому фемінний чинник неабияк вплинув на

маскулінність чоловіків, породжуючи у них все нові комплекси.

Так і батько Миколи проводить більшість свого життя в німецьких та радянських таборах не беручи участі у вихованні власного сина. Чоловік прогавив момент соціального зростання Миколи. Син ж відкидає минуле батька, зневажаючи його та не визнає травму, «як свою власну» [37, с. 151]. Молодий чоловік не спроможний усвідомити проблеми пострадянського простору, заглибитися в минуле, щоб вилікувати себе від ураження тоталітарною травмою. Унаслідок репресивної політики радянської влади більшість сімей ростуть безбатченками, що породжує домінування жінок над чоловіками. Так в українському тоталітарному суспільстві починає діяти авторитет матері, що змінює гендерні ролі.

Молодий художник в дорослому віці проявляє в собі фемінну ідентичність, яка впливає на його стосунки із жінками. У цьому випадку ми можемо погодитися із думкою дослідниці О. Ромазан, що «Микола репрезентує «інфантильність, міцно укорінене в свідомості почуття образи, прагнення “зігнати злість” на слабшому, безвідповідальність та егоїзм» [42, с. 97]. Чоловік намагається скористатися Оксаною для подолання набутих комплексів. Створити ілюзії, що головна героїня поряд з ним може відчувати себе захищеною та коханою. У подальшому Микола почне вчиняти сексуальне насилля над Оксаною як наслідок неусвідомлення тоталітарної травми.

Оксана піддається під вплив коханого, бо бачить в ньому *Іншого*, він протилежність її батька. Художник сповідує патріархальний погляд на жінку позиціонуючи її як «слабку стать». Він домінує над Оксаною, намагаючись скривдити, зробити боляче, вдаючись до садистських способів «А якщо мені зараз сподобається тебе підпалити, що тоді? – і ти вгледіла приставлену до свого підкоління запальничку» [14, с. 9]. Микола проектує на себе поведінку садиста, який отримує задоволення від того, що робить своїй жертві боляче. Лише наганяючи страх на жінку герой може утвердити власну маскулінну силу. У такий спосіб письменниця піднімає у романі тему сексуального насилля над жінкою, яке не було зображене в пострадянській літературі.

Без сумніву Микола успадковує методи впливу тоталітарної комуністичної системи, коли та знущалася зі своїх жертв. Так Оксана в цих стосунках потерпає від непропрацьованої дитячої травми чоловіка. Авторка робить висновок, що жінка та чоловік – націонал-мазохістка та аутичний маніяк. Ці ролі персонажі перебирають із радянської моделі стосунків, де побутували образи ката і його жертви.

Хоча протягом дії роману в Оксани з'являється думка, що «Цей чоловік зробить тобі боляче» [14, с. 11]. Як результат це справджується, Микола робить головній героїні боляче, як фізично так і морально. Головна героїня розуміє, що Микола не той чоловік якого вона шукала, він уражений геном радянської системи. Чоловік втілює образ українського суспільства, яке не бажає пропрацювати власне травматичне минуле, декодувати міфи нав'язуванні системою. Пливучи за течією Микола розчиняється у власних комплексах. «Згвалтоване тіло» Оксани є символом України над якою знущалася багато років радянська політика. Стосунки двох травмованих тоталітарною системою є приречені, вони сповненні насильства, залежності, комплексів та трагедії.

Відмінним між двома героями стає й те, що Микола не може подолати власну тоталітарну травму, як ж Оксана навпаки намагається її вербалізувати перед західним світом в чужому культурному просторі. Головна героїня виявляє себе сильнішою, домінуючою, яка має власні амбіції. У Миколи ж на думці лише реалізуватися, щоб самоствердитися. Він не намагається заглибитися в національне минуле свого народу. Так письменниця репрезентує в романі зіткнення двох творчих особистостей, які по-різному підходять до питання ідентифікації.

Перевага Оксани ще й в тому, що вона починає не боятися власної сексуальності, що за О. Корабльовою це «переборення комплексів соромництва, залежності, другорядності в родинній ієрархії тощо» [23, с. 76]. Вона спроможна прийняти власне тіло й володіти ним. У такий спосіб головна героїня показує, що жінки можуть бути сексуальними, потрібно позбавлятися радянського погляду на тіло, відкидати всі стереотипи, будувати власний інтимний простір.

Так у романі Оксана Забужко втілює образ сильної незалежної жінки, яка

незважаючи на складне дитинство, ладна переглянути минуле, щоб створити краще майбутнє. Жінка не боїться покинути простір власного комфорту, полетівши шукати себе, свою самоідентифікацію в Америку. Микола ж залишається в Україні роблячи із себе жертву. При цьому виражає свою силу, красу, що він спроможний подобатися іншим жінкам.

Злам в здорових любовних стосунках спричиняє й ідеологічний терор, який постає перешкодою в інтимному просторі. Потрібно було уникати будь-якого контакту спілкування, особливо з чоловіками, бо вони можуть виявитися підсланими КГБ. Тому все своє свідоме життя Оксана відчуває в інтимному просторі наявність чужого. Вона намагається відігнати від себе «от ту дівчинку й ти сама в собі не любиш, ти від підлітка намагалася тримати її в найглухішому підвальному закапелку, без хліба й води, і щоб не поворухнулася, – а вона однак якось примудрялася заціліти, і як її тепер втишиш – тепер, коли здається, що, крім неї, іншої тебе – нема, не лишилося?..» [14, с. 7]. Усі страхи, що пережила в дитинстві головна героїня живуть в її свідомості, тому, щоб подолати цю дівчинку, жінка повинна пропрацювати дитячу травму. Оксана намагається вбити в собі радянське виховання, побудувати нетоксичні стосунки з українцем і народити сина без комплексу рабства. Вона чекає на чоловіка який зможе бути сильнішим за неї, де жінка зможе відчути, що саме він зможе подарувати віру на щасливе майбутнє.

Життя старшого покоління безперечно відбивається на долях Оксани та Миколи й не дає у майбутньому перспективи самореалізуватися. Інфікована тоталітарною травмою пращурів Оксана намагається подолати її, Микола ж не має змоги осмислити проблему. Тому для головної героїні є вражаючим те, що спочатку знайомства молодий чоловік постає перед нею сильною особистістю «вперше-бо мала до діла з людиною-переможцем» [14, с. 49]. Вони мають багато спільного, він захоплюється мистецтвом та знає українську літературу. Для Оксани він постає *Іншим*. Це і стає вирішальним фактором у тому, що жінка зближується з Миколою.

Оксана навіть висуває тезу «Українець – і переможець: чудасія» [14,

с. 49]. У цьому вислові авторки роману йдеться про те, що на зміну травмованому поколінню постає здоровий, зреалізований чоловік з яким можна побудувати стосунки. Вона плекає надію про нове українське суспільство, яке не буде інфіковане комплексом меншовартості, а зможе представити власну культуру в світі – зробити Україну впізнаваною.

Оксана намагається в подальшому навіть побрататися з Миколою «'більше, ніж брат'», – це і є 'брат-чорнокнижник'» [3, с. 38]. Вона відчуває, що чоловік сильніший за неї, і ця думка приносить для неї неабияке задоволення. Жінка хоче, щоб між нею і Миколою постало щось більше, ніж просто кохання. Все своє свідоме життя молода поетка була в пошуках любові, вона шукає супутника, якого не доведеться українізувати. У Оксани виникає бажання врятувати коханого «я обтулю, закрию тебе собою, я народжу тебе заново, так, разом, віднині й до кінця» [14, с. 55]. Так, героїня намагається всляко допомогти Миколі позбутися болючих спогадів.

Та з часом як стверджує Ніла Зборовська «Чоловік травмований і кастрований внаслідок відсутності державності, а жінка потерпає від того, що маскулінні риси не виявляються в чоловікові з необхідною для гармонійних стосунків силою» [7]. Микола відкидаючи травму власного батька не усвідомив, що вона має силу успадковуватися і отруювати надалі його життя. Оксана не ладна тягнути на собі чоловіка, який не намагається утвердити ідентичність та пропрацювати власний травматичний досвід. Вона розуміє, що не зможе врятувати Миколу, як би не намагалася. Чоловік і жінка втрачають гармонію у своїх стосунках. Микола тяжіє до маргінальності та живе у тенетах власних комплексів. Влучною є цитата, яка виринає на сторінках роману з вуст нараторки «Їм усім треба перемагати» [14, с. 14]. У цьому можна вбачати пострадянську дійсність, коли чоловіки прагнуть показати всю свою силу, застосовуючи її до жінки. У такий спосіб письменниця апеллює до минулого, а саме до арештів та репресій від яких найбільше постраждала чоловіча частина українського населення. Та в умовах незалежності це вдається робити все складніше, бо нова жінка готова чинити супротив.

Певна річ історична пам'ять впливає на інтимні стосунки героїв. Побитий слабкий чоловік не може жити з сильною жінкою. Головна героїня відчуває застій у стосунках з Миколою, що є алюзією на стан української культури та літератури в пострадянському просторі після здобуття незалежності. Виховання покоління «*homo sovieticus*» породило гендерні стереотипи у свідомості персонажів, які всі свої комплекси проєктують на стосунки, що призводять до розриву. Оксана Забужко в романі розвіює всю маскулінну силу чоловіків, що допоки вони травмовані й не можуть повернути до пам'яті спогади, а саме подолати власний біль, то і залишатимуться слабкими. Тоді як жінки мають силу змагатися за лідерство перейнявши це від радянської системи, що виховувалася в колективному змаганні.

Для Оксани Забужко на сторінках роману постає важливою тема тіла, яка знаходить своє місце в гендерному розриві. Це є локусом пам'яті героїні про травматичний досвід. Вона, ніби за принципом лаканівського дзеркала досліджує власне тіло, у такий спосіб пізнаючи себе. Оксана помічає метаморфози, які були спричиненні стосунками з Миколою. Він виснажив її, як свого часу радянська тоталітарна система зрівняла із землею тіла українців.

У своєму художньому творі письменниця апелює до постатей, які змарнувала власну красу та здоров'я в концентраційних таборах. Героїня робить порівняння, що вона почувається «марнованим тілом – це почуття, знайоме хіба ГУЛАГівським в'язням» [14, с. 29]. Насильницькі дії радянської політики стають для українського тіла нищівними та не зникають безслідно. Оксана переживає весь цей травматичний досвід тоталітарної травми на собі і її власне тіло відгукується на цей біль, маючи вигляд хворого. На думку Оксани Пухонської «тіло є провідником поміж досвідом репресованого покоління» [37, с. 155]. У такий спосіб героїня транслює через власну тілесність як тоталітарна травма ускладнює життя суспільства втручаючись в його простір.

На думку Марії Ревакович «Усвідомлення жіночого тіла як потенційного місця культурної та національної наративності і відчуття автономності жіночої суб'єктивності, яким відведено чільне місце в *Польових дослідженнях*, є і тими

новими пропозиціями в гендерній тематиці сучасної української літератури, які звертають на себе найбільше уваги» [40, с. 19]. Тіло стає тлом репрезентації травматичного минулого України, на якому можна переосмислити тоталітарну травму, яку завдав жорстоким терором Радянський Союз. Адже система могла легко володіти людиною, так як Микола має владу над тілом героїні.

У романі «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко не випадково вводить у текст образ американки Донни, зацікавленої в історії головної героїні: жінка пише дисертацію про гендерні проблеми в посткомуністичній політиці. Цей образ письменниці творить в іронічному світлі. Донна ставить дещо дитячі питання, захоплюється українськими чоловіками і не в змозі осмислити справжньої глибини страждань, які переживає Оксана. Американка не ознайомена повністю з історією України, тому їй важко уявити в якій жорсткій реальності перебували жінки. Унаслідок чого більшість відчували себе «згвалтованим тілом». Образ Донни протиставленням Оксани, яка страждає від тоталітарної травми.

Головна героїня описує сутність маскулінності українських чоловіків: «Що нас ростили мужики, обйобані як-тільки-можна з усіх кінців, що потім такі самі мужики нас трахали, і що в обох випадках вони робили з нами те, що інші, чужі мужики зробили з ними? І що ми приймали й любили їх такими, як вони є, бо не прийняти їх – означало б стати по стороні тих, чужих?» [14, с. 112]. У такий спосіб Оксана розвінчує перед Донною образ «ідеального чоловіка», зображуючи наскільки «сильна стать» надламана тоталітарною травмою. Вона пронизує їхнє тіло і не дає можливості утвердити власну ідентичність. Головна героїня розуміє, що потрібно ще пройти той шлях, аби виростити здорових, незаражених геном комунізму чоловіків. Лише у такому випадку можна говорити про майбутніх нащадків. Насамперед ми розуміємо з роману, що для початку потрібно наратизувати травму та осмислити її. Саме розуміння травматичного досвіду – це шлях до одужання.

На думку Ніли Зборовської, «Крах жіночих ілюзій щодо кохання перетинається із крахом можливого національного міфу про новий вільний

народ, позбавлений рабського генокоду». [17]. Оксана розуміє, що в українців глибоко вкорінився вагомий комплекс неповноцінності, що не дає відчути свободу в незалежному просторі. Своїми «польовими дослідженнями» письменниця намагається все таки врятувати свій народ, стати провідником до шляху деколонізації свідомості.

Свій розрив із Миколою Оксана переосислює через власну поезію, яка сигналізувала жінці про небезпеку «І жовте море днів, і сизе море снів / Водбитих кольорах вмираючого неба – / І я ще пливу – а ти уже на дні, / І страшно нам обом дивитися на себе» [14, с. 22]. Забужкова героїня розуміє, що Микола не здатний її любити, що стало наслідком травми, яку чоловік не може піддати вербалізації. Нараторка розпочинає вчитися «наук розставань». Певна річ жорстокість тоталітарної системи відійшла в небуття, але наслідки травматичного минулого виливаються у викривлене розуміння гендерної ідентичності.

Тому в умовах посттоталітарної дійсності «сексуальна історія проявляє архетипи гендерної поведінки й чоловіка, й жінки» [9, с. 129]. По-іншому Микола та Оксана не можуть поводитися, бо не мали належного прикладу сімейних стосунків. Батьки, що були морально знищені репресіями не мали діла до своїх дітей. Чоловік ти жінка чинять так, як виховала їх радянська система. А під тоталітарним тиском людині заборонять виражати будь-які емоції, її уподібнюють до машини, яка не здатна любити. Система вороже була налаштована до суспільства, експериментуючи над їхнім тілом та свідомістю. Як наслідок травматичне минуле не дає гармонійно розвиватися.

Отже, у романі «Польові дослідження з українського сексу» Оксана Забужко репрезентує вербалізацію тоталітарної травми як спосіб подолання гендерного розриву. Насильницькі дії влади спричиняють до розпаду традиційних цінностей та поваги до власного партнера. Гендерні ролі чоловіка та жінки стають тим локусом, де можна вбачати репресивний характер системи, що призвів до цього розриву.

3.2. Пострадянська дійсність у візії героїв роману.

Пізнаючи художній світ письменника, ми бачимо як твориться діалог із його ціннісними смислами та самосвідомістю. Те, як точно письменниця зображує травматичний досвід українців, ми можемо по пазлах скласти загальну картину пострадянської культурної рецепції. Українське суспільство під кінець ХХ століття опинилося не периферії світової арени. Багатовіковий вплив імперського, а пізніше радянського «рабства» не міг минути безслідно.

Герої перебуваючи у великому механізмі тоталітарної машини не можуть повністю досягнути власний досвід. Це все супроводжується перманентним страхом від якого важко позбутися. Читаючи текст, ми апелюємо до минулого, згадуючи те, що історія повторюється, і їй притаманна циклічність. Оксана Забужко робить свій роман важливим у національному дискурсі, маючи на меті повернути пам'ять українців для подолання тоталітарної травми.

Постала потреба пропрацювати тоталітарну травму, але більшість вирішила не визнавати травматичний досвід старшого покоління та відкинути його на маргінеси. Надалі жити в умовах незалежності з власними привидами минулого. Після розпаду Радянського Союзу залізна завіса впала, тому світ міг побачити наслідки страшних злочинів, що приховувалися та замовчувалися багато років. Натомість українцям потрібно було одним боротися із власним травматичним надбанням, шукати виходу із стану віктимності. Певна річ радянське виховання не минуло безслідно перетворивши соціум на маргіналів, які були позбавлені власної історії. Перед українським народом постало завдання викоринити із себе «совкову систему», утвердивши національну ідентичність.

Говорячи про пострадянську дійсність, не можна оминати факту, що у романі «Польові дослідження з українського сексу» репрезентовано як зауважує Оксана Пухонська проблему родової пам'яті як наслідок травматичного минулого українців [37]. Більшість вирішує витіснити всі спогади про перебування під радянським терором. Батьки своїм нащадкам з покоління в покоління передають у спадок страх, відчуття паталогічної самотності, мазохізму, рабства. Молодь ж намагається не говорити про наболіле ігноруючи

національну історію, у такий спосіб вдаються до амнезії. Та, тоталітарна травма не зникає безслідно і кровить на тілі українського народу. Тому в Оксани Забужко на меті віднайти головну причину такого ігнорування та мовчання. Саме образ головної героїні стає тим чинником, який змусить сколихнути посттоталітарне суспільство, яке перебуває у стані стагнації.

Усе своє дитинство та молодість нараторка зазнає приниження та перетворюється на жертву – це все є наслідком упослідженості її нації «...українці здатні про себе повідати, – то як, і скільки, і на який спосіб їх били: інформація, що й сказати, малоцікава для сторонніх, одначе, коли більше нічого ні в родинній, ні в національній історії не нашкребти, то помалу-малу звикаєш пишатися саме цим – адить, як нас били, а ми ще не вмерли...» [14, с. 82]. Такий погляд народу на власне історичне минуле підтверджує комплекс меншовартості та стан віктимності. Образ Оксани є прикладом, що потрібно боротися з наслідками жорстокої системи та подолати тоталітарну травму, яка заважає розвиватися особистості.

Власна історія батьків Оксани стає відголоском радянської політики – мати, яка відчула на собі голод і батько якому довелося пережити арешт. Наслідком тоталітарного впливу стає деструкція свідомості, пам'яті та ідентичності. Дівчині доводиться існувати під вічним контролем, навіть перше її захоплення – був насправді підісланий КГБ хлопець. Тому героїня в подальшому не зможе будувати здорові стосунки із чоловіками, що призводить до гендерного розриву. Вона живе в атмосфері, що кожен може опинитися «стукачем», тоді жінка накличе біду на себе, і свою родину.

Складним для Оксани стає, коли навіть власний батько змушує доньку зняти сорочку, аби він міг бачити зміни тіла. Він намагається всіляко контролювати дорослішання дівчини. Батько зазіхає на власні кордони головної героїні. Він тисне на власну доньку, як система навіювала свою ідеологію на нього. Дівчина повинна йому коритися, як і робила більша частина українського суспільства. У такий спосіб письменниця піднімає тему проблеми існування людини в тоталітарному просторі. Також у поведінці чоловіка можна вбачати

вплив його долі антирадянщика та колишнього в'язня ГУЛАГу. Власне минуле спонукає чоловіка до таких дій. «Од відкритості своєї тайни – ну але які ж тайни можуть бути од татка?» [14, с. 104]. Вона вихована у найкращих традиціях радянської системи відчуває неабиякий вплив травматичного досвіду батька. В умовах незалежності героїня робить спробу позбутися цього вродженого спадку.

Говорячи про пострадянську дійсність у якій перебувають герої роману «Польові дослідження з українського сексу» неможливо оминати увагою, що усе своє дитинство Оксана живе у вічному страху. Доля батька дисидента виливається в те, що родина боїться наступного арешту чоловіка. Вдома всі спілкувалася жестами, на мигах, боячись бути почутими, всім в сім'ї, здавалося, що їх квартиру прослуховують. Тому Оксана намагається в дорослому віці втекти від цих спогадів, сховати ту маленьку дівчинку, яка стала свідком політичних репресій. Письменниця звертає увагу на те, що «Страх передавався у спадок – боятись належало всіх чужих (кожен, хто виявляв до тебе зацікавлення, був насправді підісланий КГБ, аби вивідати, про що у вас розмовляється вдома, а потім знову прийдуть ті дяді й посадять татка в тюрму...» [14, с. 102]. Пострадянська дійсність постає такою, що героїв у майбутньому переслідує страх, який на них проектувала свого часу влада.

Тому авторка має на меті переосмислити комуністичну спадщину, проаналізувати тоталітарну травму, яка кровить на тілі української нації. У романі письменниця намагається описати корінь проблеми пострадянського суспільства, як позбутися ідеології, що засіла глибоко в свідомості. А найголовніше, пригадати власне історичне минуле, своїх предків, яким був український народ до імперської та комуністичної колонізації.

Оксана Забужко вдало прописує образ держави на сторінках твору «А в Україні що, Україна – це Хронос, який хрумає своїх діток з ручками й ніжками» [14, с. 17]. Наслідки тоталітарної системи нещадно б'ють власний народ, який ще не вмер. Пострадянському суспільству доводиться виживати, щоб вирватися із кайданів залежності. Події, що відбувалися на теренах українських земель спричинили після здобуття незалежності хвилю еміграції. Насамперед, люди

намагалися побачити інший геокультурний простір, перебували в пошуках кращої долі. Та, як наголошує нараторка все ж таки вони рвуться за грошима та успішною кар'єрою.

Відповідно до цього у художньому творі головна героїня Оксана стає своєрідним дзеркалом, що відображає загрози та конфлікти, які є небезпечними для українського народу. Апелюючи до тоталітарного дискурсу, письменниця виводить наскрізні роздуми роману – «Раби не повинні родити дітей...Бо це впадковується» [14, с. 55]. Хоча Оксана мріє про сина від чоловіка-героя, який народиться без спадку страху. Та, у цьому моменті важливою є ідея позбутися привидів минулого, щоб створити та виховати здорову націю.

З огляду на те, що перебуваючи в Америці нараторка виголошує власне прохання «Господи, як я хочу, аби ми щось побачили, аби нас нарешті почули, і скільки сил я вгепала в це діло...тябрячила на Захід з дому найвиборніші книжки й слайди, тицькала людям під носа, удаючи докруг себе димову завісу якогось примарного контексту» [14, с. 76]. Оксана прагне аби голоси українців почули, що їхня культура потребує уваги. Головна героїня висловлює думку, що «література наша горпашна – лиш зойк приваленого балкою в обрушенім землетрусом домі: я тут! я ще живий!» [14, с. 35]. Відповідно до цього письменниця апелює до розстрілів творчої інтелігенції під час сталінського терору. У радянський час українське слово не могло вільно існувати, література була під забороною, багато книг вилучалося та знищувалося за антирадянську пропаганду. Тому соціуму потрібно реабілітувати твори та імена письменників. Також у цьому можна вбачати те, що художньому слову бракує творчої інтелігенції, яка б змогла відродити з попелу українську літературу.

Варто розглянути у романі фрагмент, коли американська публіка захоплюється культом трагічною любові, що простежується в «Лісовій пісні» Лесі Українки. Оксана робить висновок, що більшість трагедій виглядає некрасиво, а українців ніхто цьому не навчив. Письменниця апелює до літературного дискурсу як форми національної терапії. Вона пропонує зі слів нараторки у такий спосіб проаналізувати травматичну історію народу. Одначе

Оксана розуміє, що такої літератури в Україні поки не існує, тому про вербалізацію тоталітарної травми поки складно говорити.

За словами письменниці «Рабство є інфікованість страхом. А страх убиває любов» [14, с. 111]. Це породжує трагічну любов та не дає спокійно жити. Що перебуваючи у вічному страху люди втрачають себе, проєктуючи весь свій біль на молодше покоління. Себе ж героїня називає націонал-мазохісткою. Вона страждає спочатку від тиску батька, а пізніше від знущань коханого. Забужкова Оксана намагається вирватися із цих болючих спогадів, що протинають її змучене тіло. І тому, героїня й робить цей крок до глибокого аналізу та переосмислення травматичного минулого в чужому геокультурному просторі. Саме Америка стає тим локусом, де в іншій ментальності героїня зможе пройти терапію.

У романі варто розглянути те, як через образ Оксани письменниця наголошує на тому, що українському народу потрібно вирватися «з отої віковичної української приреченості на небуття» [14, с. 27]. Насамперед не залишатися в ролі спостерігача, а намагатися будувати власне майбутнє, відшукувати національну історію. Наскрізним у художньому тексті є риторичне питання героїні «справді років тривають цьому спадку, і як його з себе викров'янити, вихаркати – як?» [14, с. 49]. У цих словах відчутний крик прохання про допомогу.

Роман «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко є своєрідною рефлексією на посттоталітарне суспільство, крізь призму себе-пошуку та утвердження ідентичності. Умови незалежності надають змогу жити без обтяжливих наказів та знімають табу на проговорення заборонених раніше тем. Перед пострадянським простором постає місія розкрити злочини недалекого минулого, щоб повернути в культурний дискурс пам'ять про власних предків.

Письменниця намагається через поривання головної героїні заповнити ту лауну в душі особистості, яка утворилася під тиском багатовікової комуністичної ідеології. Оксана не погоджується жити у пострадянській країні без осмислення тоталітарної травми. У своїх «польових дослідженнях» крізь

призму історичного минулого нараторка аналізує метаморфози, що відбулися з українським суспільством під час рабства.

Звернімося до тези, яка є ключовою в романі Оксани Забужко, яку каже Микола «Бажання вирватись – іще не свобода» [14, с. 55]. Отримання незалежності це ще не означає відчутти повноцінну свободу. Головна героїня аналізує, що в українському соціумі не відбулося повного усвідомлення якою ціною вони отримали звільнення від радянської залежності. І тому потрібно позбуватися відголосків тоталітарного минулого, які сидять в найпотаємніших місцях їхньої свідомості. Пропрацювати травму, яка гальмує розвиток українського суспільства. Письменниця наголошує, що одного бажання мало, аби досягти свободи потрібно діяти і не повторювати помилки власних предків. Тоталітарна система, яка зазіхнула на свободу української нації, мордуючи, знищуючи її багато років, спричинила до моральної та фізичної деградації суспільства. Перед Україною постає місія повернутися до того красивого та здорового народу, яким він був раніше.

Відповідно до цього Забужкова Оксана приходиться до висновку «Я до того веду, леді й джентельмени, що не бозна-який воно кайф – належати до битого народу, як промовляла фольклорна лисичка, битий небитого везе» [14, с. 83]. Так, головна героїня апелює до свідомості українців, що потрібно позбуватися того вічного скигління та нарікань на життя. У посттоталітарному суспільстві Оксана Забужко вбачає «класичну національну безвихідь». Людина не намагається повернутися до травматичних спогадів. І тому наголошує, що українці не займаються власною культурою, зокрема, не розвивають літературу. Саме вона є фундаментом для подолання тоталітарної травми.

На думку Тамари Гундорової, «Тема розриву поколінь сьогодні стає суспільно значимою, торкаючись аспектів культурної пам'яті, субкультурної ідентичності, тілесності, мови» [35, с. 11]. Безумовно, ми у цьому простежимо наслідок життя в тоталітарній системі. Оксана та Микола є тим прикладом, які живуть у конфлікті з батьками, чоловік і жінка втрачають довіру до старшого покоління. Ставши дорослими та незалежними їм важко зрозуміти чому батьки

зламалися під тиском системи. Так, у суспільстві відбувається зміщення цінностей та традицій родинного життя. Тоталітаризм паралізує батьків героїв, вони ураженні страхом несуть в собі залежність якою нагороджують власних дітей. Репресії над старшим поколінням призводить до того, що вони безсилі і не можуть виховати свідому молодь.

Певна річ там, де існують правила особистість не може хаотично розвиватися. Вона повинна підлаштовуватися під стереотипну модель суспільства. Людські дії уподібнюються до машини, стають, ніби запрограмовані. Кожного дня все повторюється нагадуючи коло. Такий вплив тоталітарної системи стає наслідком того, що українське суспільство у пострадянському просторі ще відчуває закладену в неї залежність. Головна героїня стає вихубовим елементом для своєї доби, вона прагне оновити інтелектуальну еліту, відродити свій народ «вимираючий вид, повигиблі клани, нам би розмножуватись шалено й повсякчас, кохаючись де лиш можна, з оргіастичною ненавистю зливаючись в єдине, зойкаюче-стогнуче щастям кублице рук і ніг, встеляючи собою, заселяючи наново цю радіоактивну землю!» [14, с. 56]. Та головна причина в тому, що у радянському просторі сексуальна освіта була відсутня як наслідок у суспільства не сформувалося відповідного розуміння про власне тіло.

У розумінні Оксани «Європа встигла заразити нас мутною гарячкою індивідуальної хоті, вірою у власне “можу” [14, с. 19]. Для українців постає прикладом подолання травматичного досвіду європейцями, які пережили фашизм та змогли повернутися до нормального життя. Тому є можливість, що українці пропрацюють тоталітарну травму та зможуть відродити національну культуру. Визначною є думка в романі «не завелика розкіш для українців, уперше в цьому столітті все-таки наділених реальним шансом на повноту життя» [14, с. 75]. Перед суспільством постає місія повернути до пам'яті болючі спогади й подолати їх.

ВИСНОВКИ ДО ІІІ РОЗДІЛУ

Отже, розглянувши проблему гендерного розриву стає зрозуміло, що минуле не зникає безслідно. Травматичний досвід успадкований від старшого покоління не дає змоги осмислити традиційне бачення стосунків чоловіка та жінки. Оксана та Микола по-різному сприймають тюремне минуле власних батьків. У такий спосіб письменниця зображує пострадянську дійсність, коли одні намагаються подолати тоталітарну травму, а інші відкидають, ховаючи її в найглибших місцях власної пам'яті. У романі ця проблема сигналізує про те, що настає загроза існування свідомого покоління, яке в подальшому вдаватиметься до саморуйнування. Під час комуністичних репресій, а саме червоного терору жінки замінили чоловіків у побутовому житті, що призвело до розхитування гендерної ідентичності.

У романі «Польові дослідження з українського сексу» Оксана Забужко звертається до травматичного досвіду реципієнта. У такий спосіб апелюючи до широкого читацького кола наголошує на зовнішніх загрозах для існування нації. Пострадянська дійсність яку зображує українська письменниця транслює нерозуміння власного травматичного надбання та не в змозі позбутися насаджуваних комплексів. Суспільству яке жило багато років в страху, важко позбутися кайданів, якими нагородила їх радянська ідеологія. Нам не потрібно бути спостерігачами, не задовольняйтесь простим існуванням, не боятись говорити та ламати застарілу систему.

ВИСНОВКИ

Українська література має значний матеріал інтерпретації травматичного минулого. Оксана Забужко – прозаїк внутрішньо розкутий, динамічний. Її жанрово-стильовий, проблемно-тематичний простір привертає увагу багатьох літературознавців. У нашій роботі ми лише наблизились до ще належно не дослідженого аспекту творчості письменниці, яка вимагає фундаментального вивчення, неординарного підходу до її трактування.

На сьогодні *студії травми* стали одним із актуальних досліджень з сучасної гуманітаристики. Поштовхом для активного розвитку та вивчення феномену травматичного досвіду стали публікації свідчень жертв тоталітарного режиму. Суспільству надалася змога повною мірою ознайомитися з власним національним минулим. Концептуальними для дослідження категорії травми стали наукові розвідки Тамари Гундорової, Кеті Карут, Домінік ЛаКапри, Дорі Лауб, Джуліет Мітчел, Оксани Пухонської, Шошани Фелман та ін. У контексті аналізу травматичного досвіду є можливість розглядати такі категорії як пам'ять, ідентичність, свідомість тощо. Проблема пам'яті у аспекті розгляду тоталітарної травми є однією із визначальних тем в постколоніальній теорії. Використовуючи наукові розвідки зі студій пам'яті категорія травми зазнає змін, зокрема, завдяки розширенню тематичного та змістового діапазонів. Дослідження тоталітарної травми відкриває нові можливості для розвитку проблематики літературознавства. Саме вона репрезентує посттоталітарну культуру нації.

Українська література цікава на низку художніх творів, де письменники звертаються до теми травматичного минулого. Прикладом можуть слугувати роботи Юрія Андруховича, Галини Вдовиченко, Сергія Жадана, Оксани Забужко, Леоніда Кононовича, Євгенії Кононенко, Ліни Костенко, Володимира Лиса, Марії Матіос та інших. Автори на сторінках власних художніх творів аналізують як тоталітарна травма втілюється у сучасному світі.

Репрезентація тоталітарної травми є важливою для української культури, бо передача травматичного досвіду через покоління в покоління відбивається на

свідомості соціуму. Нащадки успадковуючи її ословеснюють у спогадах про трагедії української історії ХХ століття. Завдяки цьому відбувається вербалізація травми, що є спробою заживити цю рану, яка кровить і заважає нормально жити.

У дослідженні ми прийшли до думки, що звернення письменників до травматичного минулого надає змогу переосмислити досвід батьків. Таким чином «відродження» травми в Оксани Забужко сприяє формуванню нової посткласичної естетики, яка спрямована на відтворення та переосмислення минулого за допомогою мистецтва слова. Ми бачимо як аналіз проблем, що породила тоталітарна травма розвиваються в сучасних постколоніальних студіях. Тому категорія тоталітарної травми знакова для художньої свідомості Оксани Забужко.

Зважаючи на проведені дослідження ми простежили вплив тоталітарної системи на національну свідомість суспільства. У людини забирають свободу, ув'язнюючи в клітці, де їй доводиться кожного дня виживати. Суспільство внаслідок значних модифікацій перетворюється на спостерігачів, які задовольняються простим існуванням. Залякування та атмосфера перманентного страху стали звичним явищем у житті соціуму. У такий спосіб тоталітарна влада намагалася знищити будь-які прояви індивідуальної особистості, зламати як фізично, так і морально. Тут немає місця людським почуттям, не існую мистецтва без ідеології, пам'яті роду та традиційних цінностей. Тоталітаризм стає наслідком страшних реалій людського буття, коли переслідування, депортація, арешти, масові вбивства стають методами боротьби з національно свідомим соціумом.

Тому роман «Польові дослідження з українського сексу» тяжіє до ретроспекції історичного минулого українського народу. Письменницька репрезентація наративу тоталітарної травми стає способом для пошуку індивідуальної ідентичності та ідентичності національної. У такий спосіб Оксана Забужко репрезентує символічну дорогу для дослідження родової історії. На сторінках художнього тексту вербалізація травматичного досвіду тяжіє до сповідального характеру, що є великою змогою реабілітувати у власній

травматичній пам'яті події, які багато років замовчувалися та були відкинута на культурні маргінеси. Головній героїні роману надається можливість говорити про кривди минулого, позбавляючись перманентного страху. Тому перед нами зображено монолог нараторки перед умовною публікою як спосіб терапії національної історії.

У нашій роботі ми простежили спробу Оксани Забужко відшукати ментальний дим. У такий спосіб письменниця через образ головної героїні ще більше заглиблюється у проблеми національного характеру. Вона знаходить його у мові, у ній поетка може піддати тоталітарну травму проговоренню. Фактично, героїня через словесне мистецтво транслює болючі спогади української історії. Своїми описами, монологами і діалогами письменниця моделює те, на скільки жінка сильна особистість і як вона ладна подолати тоталітарну травму.

Важливим аспектом аналізу в романі є гендерний розрив як наслідок радянського минулого. Молодше покоління успадковуючи травматичний досвід батьків несвідомо проєктує його на одне одного, не в змозі будувати нетоксичні стосунки. Багатовіковий вплив комуністичної ідеології призводить до зламу розуміння гендерних ролей в пострадянському суспільстві. На прикладі персонажів Оксани та Миколи, письменниця репрезентує проблему, що постала в українському соціумі. Виводячи у романі наскрізні мотиви комплексів рабства, віктимності та меншовартості. Головна героїня через вербалізацію травми заглиблюється у ряд проблем, що постають перед суспільством у посттоталітарній країні.

Проаналізувавши пострадянську дійсність, яку зображує авторка ми спостерігаємо, що український простір постає уніфікованим ідеологією як результат це призводить до проблеми національної ідентичності. Українське суспільство перебуває на шляху до декодування соціалістичних квазіміфів влади. Письменниця в тексті постає в ролі автора та свідка подій, яка виносить на широке обговорення проблему тоталітарного радянського насилля. Оксана Забужко безперечно стала провідником цілого покоління, що радикально

дивиться на переосмислення української історії. У романі «Польові дослідження з українського сексу» авторка демонструє, як людина, нація й культура переживають тоталітарну травму, до яких наслідків це призводить.

Переосмислення посттоталітарної дійсності, що простежується в художніх текстах письменників періоду незалежності заповнює численні білі плями національної історії. Своєрідним у цьому травматичному дискурсі є саме досвід болючої історії, що переживає українське суспільство та спроба впоратися з ним, надаючи йому властивих значень. Письменниця наблизилася до теми травматичного досвіду, який переживає головна героїня Оксана і нація загалом. За словами авторки українці знаходяться в пошуках свого «Єрусалиму». У літературному тексті ми простежуємо намагання достукатися в двері Заходу, як спосіб довести, що Україна має власну культуру, традиції та мову.

Оксана Забужко збагатила українську літературу ще однією цікавою та глибокою темою. За допомогою нарративу травми репрезентує подолання наслідків тоталітарного минулого. У нашій роботі ми проаналізували як тоталітарна травма впливає на ідентичність та свідомість нації, до яких наслідків це призвело. Висвітлили проблеми та чинники, що спричинили злам української національної свідомості.

Проведене дослідження підтверджує травматичну природу українського народу, тому письмо стає спробою подолання травматичного досвіду і затребуване наукою та культурою в XXI столітті. Художній твір Оксани Забужко є актуальним та важливим для вивчення впливу комуністичного тоталітарного минулого. Через монолог нараторки письменниця веде своєрідний діалог зі своїм читачем. Авторка зображує ситуацію стагнації в суспільно-політичному житті українського суспільства, як наслідок радянського минулого.

Своїм романом «Польові дослідження з українського сексу» Оксана Забужко намагається говорити про наболіле, те, що було придушене тоталітарним режимом, що протягом довгого часу замовчувалося та не піддавалося критиці. Читаючи роман, ми можемо побачити, як переосмислення тоталітарного минулого є цінним для української історії. Фактично, минуло

двадцять чотири роки з моменту публікації роману «Польові дослідження з українського сексу», а він залишається актуальним і зараз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова К. «Потік свідомості» як засіб розкриття особистісного потенціалу героїні в романі О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*. 2016. Том. 1. С. 80-84.
2. Александер Д. Культурная травма и коллективная идентичность. *Социологический журнал*. 2014. № 3. С. 5-40.
3. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. / пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчаков. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.
4. Арндт Х. Становище людини. / пер. з англ. М. Зубрицька. Львів, 1999. 256 с.
5. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / пер.з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
6. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / пер. з англ. О. Погинайко; нау. ред. Р. Семків. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.
7. Герльт Є. Польові дослідження націоналістичного дискурсу : випадок Оксани Забужко «Україна модерна». 2009. №14 (3). URL: https://uamoderna.com/images/archiv/14/17_UM_14_Diskusii_Gerlt.pdf (дата звернення: 02.03.2020).
8. Гринь Г. Розмова з Оксаною Забужко. *Забужко О. Польові дослідження з українського сексу*. Київ, 2009. С. 157-163.
9. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ, 2005. 264 с.
10. Гундорова Т. Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи. *Постколоніалізм. Генерації. Культура* / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2014. С. 26–44.
11. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми : статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.

12. Даниленко В. Г. Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес. Київ : Академвидав, 2008. 352 с.
13. Забужко О. «Гріхів нам досить!»: інтерв'ю. Молодь України. 1995. №124. С.1, 3.
14. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. Видання тринадцяте. Київ : КОМОРА, 2019. 120 с.
15. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика. 3-є вид., доповн. К.: Факт, 2006. 352 с.
16. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zborovska_Nila/Kod_ukrainskoi_literatury/ (дата звернення: 03.02.2020).
17. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. Львів : Літопис, 1999. 336 с.
18. Іванишин П. Постмодернізм і національно-духовна ідентифікація. *Українські проблеми*. 1999. № 1–2. С. 123-130.
19. Історія європейської ментальності / за ред. Петера Дінцельбахера / пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 718 с.
20. Калинин И. Историчность травматического опыта: рутина, революция, репрезентация. *Новое литературное обозрение*. 2013. №124. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/4145> (дата звернення: 07.09.2020).
21. Карут К. Травма, время, история. Травма: пункты: Сборник статей / сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: *Новое литературное обозрение*, 2009. С. 561-581.
22. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/md/216-216> (дата звернення: 16.11.2020).
23. Корабльова О. Сексуальність як вияв самотності у прозі Оксани Забужко. *Слово і час*. 2003. № 7. С. 76-83.

24. Костенко Г. Жіночий голос в колонізованому та постколонізованому просторі: «нова чуттєвість» та «уважність» до етнічного як символу «культури присутності» (на прикладі творчості Оксани Забужко). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. Харків, № 58, 2018. С. 149-156. URL: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2018-58-25> (дата звернення: 17.04.2020).

25. Лисак Н. С. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія: Філологія. Літературознавство*. 2011. Т. 168, Вип. 156. С.76-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2011_168_156_17(дата звернення: 08.10.2020).

26. Митчелл Дж. Травма, признание и место языка / Травма: пункты: Сборник статей / Сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: *Новое литературное обозрение*, 2009. С. 785–808.

27. Мороз О., Суверина Е. Trauma studies: история, репрезентация, свидетель. *Новое литературное обозрение*. 2014. №125. URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/125_nlo_1_2014/article/10797/ (дата звернення: 10.09.2020).

28. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. Київ:Критика, 2009. 200 с.

29. Натяжко С. Анна Гавальда і Оксана Забужко: психоаналітичний аспект сучасної жіночої прози. *Султанівські читання*. 2016. Вип. 5. С. 165-173. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/culs_2016_5_18 (дата звернення: 09.10.2020).

30. Ніколаєнко О. О. Культурно-національна ідентичність в контексті феміністичного дискурсу (на матеріалі романістики О. Забужко). *Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 22. С. 51-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gums_2014_22_8 (дата звернення: 12.11.2020).

31. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. із фр. Андрія Рєпи. Київ : Кліо, 2014. 265 с.

32. Огієнко В. Травматична подія, індивідуальна пам'ять про неї та особистий наратив: між травматичною подією та її репрезентацією. *Національна та історична пам'ять* : Зб. наук. праць. Вип. 3. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 227-244.
33. Ортега-і-Гассет, Х. Бунт мас / пер. В. Бурггардта. Нью-Йорк : ООЧСУ, 1965. 158 с.
34. Поліщук Я. О. Із дискурсів і дискусій. Харків : Акта, 2008. 288 с.
35. Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. К.: Лауріус, 2015. 336 с.
36. Пухонська О. Література і пам'ять: версії взаємовпливу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 191–193.
37. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті: монографія. Київ : Академвидав, 2018. 304 с.
38. Пухонська О. Травматична пам'ять і національна ідентичність: посттоталітарна версія взаємовпливу (на прикладі сучасної української літератури). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Збірник наукових праць (філологічні науки)*. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2016. № 7. С. 107–111.
39. Пухонська О. Травматична пам'ять культури та її літературна репрезентація. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : збірник наукових праць. Острог, 2016. Вип. 62. С.289-292.
40. Ревакович М. Гендер, географія, мова: у пошуках ідентичності в сучасній українській літературі. Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2012. 72 с.
41. Рикер П. Память, история, забвение / пер. с франц. И. Блауберг. Москва : Изд-во гуманитарной литературы, 2004. 728 с.

42. Ромазан О. Автобіографізм як принцип «жіночого письма» (на матеріалі творчості С. Плат, О. Забужко, Є. Кононенко). *Сучасний погляд на літературу. Збірник наукових праць*. Київ, 2009. Вип. 12. С. 92-101.
43. Романенко О. Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2016. № 7. С. 112-120. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2016_7_23 (дата звернення: 16.10.2020).
44. Савчук Н. «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко у пострадянській культурній рецепції. *Лексико-граматична система української мови у комунікативному вимірі* : зб. матеріалів Міжнар. наук. інтер.-конф. Осторог : Видавництво НаУОА, 2020. С.74 –75.
45. Саїд Е. В. Культура й імперіялізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
46. Сміт Е. Д. Культурні основи націй / пер. з англ. Петра Таращука. К. : Темпора, 2010. 312 с.
47. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.
48. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним : монографія. Київ : Грані-Т, 2011. 448 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Timothy_David_Snyder/Kryvavi_zemli_Yevropa_pomi_zh_Hitlerom_ta_Stalinym/ (дата звернення: 20.10.2020).
49. Тебешевська-Качак Т. Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко. *Слово і час*, 2004. № 2. С. 39–47.
50. Тейлор Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.
51. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття . URL: <http://refdb.ru/look/2096147-p16.html> (дата звернення: 20.10.2020).
52. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. Олени Замойської. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 160 с.

53. Фрейд З. Некоторые типы характеров из психоаналитической практики. *Классический психоанализ и художественная литература*. Санкт-Петербург, 2002.
54. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з англ. М. Яковлева. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 288 с.
55. Чухно В. Гендерний аспект у соціолінгвістичному дискурсі Оксани Забужко. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. Вип. 46, Ч. 1. С. 183-187.
56. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая). *Социологические исследования*. 2001. № 2. С. 3-12.
57. Юрчук О. Жінка в українському постколоніальному світі: у пошуках національного героя (за романом О.Забужко «Польові дослідження з українського сексу»). *Літературознавчі обрії. Праці молодих вчених*. Вип. 18. с.182-186. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/5335> (дата звернення: 15.06.2020).
58. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. URL: <http://academia-pc.com.ua/product/330> (дата звернення: 12.03.2020).
59. Felman Sh., Laub D. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York, 1992. 296 p.
60. Caruth C. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 168 p.
61. Erickson K. *New Species of Trouble: The Human Experience of Modern Disasters*. NY: Norton, 1994. 264 p.
62. Neal Arthur G. *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. Armonk. N.Y.M.E. Sharpe, 1998. 224p.